

Sømandens våde grav

Begravelse til søs - sømandens tanker om liv og død,
paradis og helvede

Af

Henning Henningsen

Den 27. marts 1980 skete der en tragisk ulykke i Norge, idet olieplatformen »Alexander L. Kielland« kæntrede i Nordsøen. 123 omkom, og ligene af 36 af disse blev ikke fundet. De efterladte ønskede at få platformen vendt, så ligene kunne hjerpes og blive begravet på kirkegården, hvor de kunne ligge i fred. Dette gav anledning til en forespørgsel til forfatteren gennem overlæge i psykiatri Eivind Haga, Stavanger, om de folkelige traditioner om sømandens død på søen og den våde grav, han fik der. Det er et spørgsmål af stor religiøs, følelsesmæssig og psykologisk betydning. På basis af et omfattende kildemateriale har forfatteren her søgt at belyse dette spørgsmål, som giver et indblik i de søfarendes inderste sjæleliv, især i ældre tid. - Det kan oplyses, at platformen i 1983 virkelig blev vendt under enorme anstrengelser og udgifter. Desværre fandt man kun seks af de savnede lig.

Sømandens farefulde liv

»Havet er én stor grav«, erklærede en gammel fiskerkone i Harboøre. Hun havde mistet både sin mand og sin eneste søn på søen. Og det er da også sikkert, at skibet i sejskibenes tid var den farligste arbejdsplads, man kendte, selv når man ser bort fra krigsbegivenheder, sørøveroverfald o.lign. Forlisstatistikken er en bedrøvelig læsning. Blot et par eksempler: mellem 1500 og 1635 afsejlede ialt 1450 portugisiske skibe til Ostindien, og 225 af disse forliste. 1670-1719 gik 84 hvalfangerskibe fra Hamborg tabt. I året 1852 forliste hele verden over 12.041 skibe ifølge Lloyd's liste. 1864-69 forsvandt alene 6.356 engelske skibe, d.v.s. 3 pr. døgn i gennemsnit. På den jyske kyst strandede 1851-1926 3808 skibe. I tiden 1873-77 forliste ialt 345 danske skibe, hvorved ca. 700 personer omkom.

Antallet af døde søfolk var chokerende. Og det skyldtes ikke

blot strandinger og forlis, men også de mange uheld og sygdomme om bord. På en engelsk ostindiefarer »Edward Bonaventure« døde 1598ff. 178 mand af 198; på den danske ostindiefarer »Oldenborg« kom af en besætning på 150 mand kun 25 hjem (1672-75). Dødsraten på ostindie-, vestindie- og kinafarerne i 1700-årene lå i gennemsnit mellem 7,6 og 29,5% på franske skibe. I 1800-årene regnede man på engelske skibe med et tab på 4% af britiske søfolk, og hver syvende kaptajn omkom på voldsom måde. 1865 døde 2.259 engelske søfolk ved drukning, ulykkestilfælde og sygdom, og kun 39 døde en naturlig død. 1872-84 mistede 36.000 engelske søfolk livet, og de fleste af disse var unge mennesker. I gennemsnit lå levealderen om bord på 40-45 år.

Langt de fleste uheld om bord med dødelig udgang skyldtes fald fra riggen under arbejdet til vejrs. Faldt nogen ned på dæk, blev han i reglen knust, faldt han i søen, var han også så godt som fortabt, selv om man straks kastede redningsmidler ud til ham. Sejlskibene var ikke i stand til straks at mindske fart og svaje rundt for at fiske ham op. Der var også altid stor risiko for, at hajerne ville tage ham, og rigtigt sikkerhedsudstyr eksisterede ikke om bord. Var vandet koldt, blev kroppen hurtigt afkølet under legemstemperaturen, hvad der betød døden.

Under storm brækkede søen tit over skibene og skyllede folk over bord. På det Danske Asiatiske kompagnis kinafarer »Prinsesse Charlotte Amalie« fejede en voldsom styrtsø i 1782 56 mand af dækket på én gang, deriblandt kaptajnen. Sovende personer kunne trille over bord, hvis skibet rullede, og man kunne nemt blive skyllet i søen, når man forrettede sin nødtørft på den åbne gallion i forskibet. Man kunne også falde ud gennem en åben kanonport. Om bord var der ligeledes flere eksempler på, at folk kvæstedes og dræbtes ved at falde gennem en åbentstående luge ned i lastrummet. Andre slags ulykker forekom: man kunne risikere at få en nedfaldende rå, en blok eller et merlespir i hovedet; under ankerindhivning skete der ofte al-

Den overbordfaldne havde sjældent håb om at blive reddet, da et sejlskib kun vanskeligt og langsomt kunne vende for at samle ham op, især i hårdt vejr. Redningsmidler om bord eksisterede ikke i ældre tid, og ved råbet: Mand overbord! kastede man derfor i en fart løse genstande ud til ham: en lejder, et hønsebur, en tønne o.lign. - Stålstik af Chardon efter F. Gudin i A. Gréhan: La France Maritime I (Paris 1852). *As there was no life-saving equipment on board in the olden days it was necessary to throw loose objects into the sea when someone fell overboard. The chances of the ship being able to turn around were quite minimal.*

vorlige uheld, hvis det svære kabel løb løbsk, og gangspillet snurrede rundt; en wire kunne springe, og rattet kunne løbe rundt og dræbe rorgængerens.

Ved siden af disse uheld spillede dødelige sygdomme en stor rolle: smitsomme sygdomme som kopper, tyfus, kolera; tropiske febre som malaria og gul feber; mavesygdomme som dysenteri med diarré og blodgang, og sidst men ikke mindst skørbugen, som skyldtes vitaminmangel, og som især, før man gennem

erfaring opdagede citrussaftens helbredende virkning, bortrev mange søfolk. Kun få om bord døde en naturlig død i deres køje.

Sikring af skib og besætning ved magisk kraft

Man søgte selvfølgelig, så godt man kunne, at sikre sig mod ulykke og død ved magisk hjælp. Allerede før masten blev sat i et nybygget skib, lagde man sølvmonter i mastesporet; de skulle bringe heldige farter og desuden god fortjeneste. Skibet blev udstyret med forskellige talismaner og maskotter, som skulle beskytte det, f.eks. dyrehorn eller hornlignende genstande på klyverbommens nok, hajhalefinner eller delfinhaler, som også mentes at give god fart, eller også et albatros hoved og et skind af et ofret får. En hestesko kunne sømmes til masten - stål var virksomt mod det onde; i kristen tid opsatte man ofte kors og helgenfigurer i stævnen eller andetsteds om bord. Alt dette antoges at have magisk kraft mod det onde.

Søfolkene værnede sig personligt med alle slags amuletter. Endnu i vore dage kan man træffe søfolk og fiskere med en guldring i øret, den skulle beskytte mod dårlige øjne, gigt, hovedsmerter, tandpine, men den var også god mod djævelskab. Andre amuletter kunne være et stykke rav eller koral, en hjatand, en sølvmonter i lommen og også kristne amuletter som kors, rosenkranse, stumper af indviede alterlys eller helgenbilleder. Virksom mod at drukne var en lille dåse salt, en sejrsskjorte (ens egen fosterhinde), hvis man havde en, og også tatoveringer som et kors, et pentagram eller en lykkegris. Bar man en tatovering af et krucifiks, vovede hajerne ikke at æde én, troede man.

Selv om søfolk gerne pralede med, at de var meget overtroiske, vel på grund af deres farefulde liv, var de dog samtidig på deres vis religiøse, uden at de følte, at de to ting egentlig var uforenelige. Tro og overtro gik hånd i hånd. Samtidig bandede de ganske forskrækkeligt uden nogen religiøs hæmning. På katolske skibe betød den ydre religiøse fernis mere end på prote-

stantiske. Katolikerne havde helgenbilleder opstillet om bord: St. Nikolaj, St. Clemens, jomfru Maria, St. Christoforus, St. Gertrud, St. Erasmus (Elmo) og andre søens specielle skytshelgener, og de stillede sig trygt under deres beskyttelse og bad inderligt og opgivende til dem i havsnød i stedet for at arbejde på at redde skibet, som protestantiske søfolk gjorde det. I særlig farlige situationer gjorde de løfter til de højere magter og lovede votivgaver (latinsk *votum* = løfte), f.eks. penge, alterlys, sølvtøj, tavler eller modeller af skibet til kirken; de kunne love at gøre valfart til en bestemt helgens kirke, hvis de blev reddet. Også protestantiske søfolk kunne love penge til de fattige - der stod altid en fattigbøsse om bord -, eller de kunne love at give udstyr efter evne, kostbart eller fattigt, til kirken. Om mange alterstager, lysekroner, kirkeklokker, prædikestole m.m. fortælles, at de er givet efter løfte i havsnød. Ja en del kirker skal ifølge sagnene være bygget af reddede skippere, jomfruer, dronninger ell.lign.

Varsler om forlis og død

Under de stadig skiftende, altid usikre forhold for sejladser er det klart, at sømændene ustandselig tog varsler om ulykker, forlis og død. Nogle af dem var synske og havde f.eks. på fornemmelsen, at skibet ville gå under, hvorfor de nægtede at lade sig forhyre på det. Andre så i drømme skibet forgå. Der blev taget utallige varsler af fugle og af væsner i søen, af skyer og bølger og alt andet, småt og stort. F.eks. betød det ulykke at have blomster om bord, de mindede for meget om ligkranse. Mystiske skikkelser mentes at dukke op om bord og vandre rundt på dækket og klatre til vejs. Oftest så man dem ikke, men følte, at de var der. Genfærd kunne vise sig som skeletter i olietøj og søstøvler og bebude undergang, som senere skal berettes. Der kunne høres uhyggelige skrig fra riggen, og skibet kunne give sig med knagende lyde; skibsklokken kunne begynde at ringe af sig selv som en døds klokke. Selv om disse lyde kunne forklares på naturlig

vis, spredte de dog gru. Allermest kendt er den tro, at rotterne ville »forlade det synkende skib«, når det lå i havn før sin sidste rejse. Det samme fortælles forøvrigt om skibshunden, og ligeledes om skibets værneånd, skibsnissen.

Også den enkelte sømands forestående død kunne markeres af forvarsler herom. Fugle kunne sætte sig i riggen, eller en haj kunne luske bag skibet i dagevis, og en eller anden sømand fik nemt den overbevisning, at det var ham, det gjaldt. Et blått lys, den såkaldte ligild eller nåild (nå = lig), kunne iagttages ude over søen, - et sikkert tegn på, at én skulle drukne dér; man kunne skimte en ligkiste anbragt oppe i riggen; én kunne høre en kirkeklokke ringe eller et drikkeglas klinge, - altsammen sikre tegn. Måske fik sømanden i drømme et forvarsel om sin død. Var det i land, kunne han så lade sig afmønstre eller nægte at gå med, hvis han da ikke uden at knurre hengav sig til sin skæbne. Synske kammerater kunne se en mystisk skikkelse, måske vedkommendes dobbeltgænger, gå hen og læne sig over en sømands køje, eller de så ham falde over bord. Hvis han så oven i købet lå på maven og sov i sin køje med næsen i puden, var det tydeligt nok, for i denne stilling flød ligene rundt i søen, vidste man.

Havet er hedensk og kræver ofre

Efter gammel kristen overtro er havet hedensk, vel fordi det mentes at være fyldt med uhyggelige væsner. Da Satan eller Lucifer og hans engle blev udstødt fra himlen, faldt nogle af dem på jorden, siger en folkelig overlevering, og de blev til bjergfolk eller underjordiske, nisser og trolde, mens andre faldt i søen og blev til havfolk: havmænd og havfruer. Desuden vrimlede det med sælsomme havuhyrer: søslanger, kraker (kæmpefisk), havtrolde osv. Man var på det rene med, at disse væsner forlangte menneskeofre; selv den fredsommeligt udseende havmand åd druknede søfolk, mente man. Det var derfor en almindelig tro, at disse uhyrer var berettigede til sådanne ofre, ellers ville de

Havets onde, hedenske magter pønsede altid på at få skibene til at forlise og sømændene til at drukne, så de blev deres bytte. Kalkmaleriet fra ca. 1400 i Bregninge Kirke ved Kalundborg viser en skare djævlø, som overfalder en kogge. Heldigvis redder søfartens mest populære helgen, St. Nikolaj (t.h.) skib og mandskab. - Fot. Nationalmuseet. *A group of devils attack a cog to make it go down. The patron saint of shipping, St. Nicholas, saves the ship and the crew. Fresco from about 1400 in a Danish village church.*

hævne sig på skibet og fremkalde frygtelige storme og mange forlis. Søen tager dem, der er forudbestemt til at drukne; hvad søen ønsker, beholder den, sagde man. Det var derfor en vidt udbredt sædvane, som kan spores selv i vore sportsglade tider, at sømænd og fiskere fandt sig i tanken om, at de kunne være forudbestemt til at drukne og derfor ikke ville lære at svømme. Faldt de over bord, var det bedre, mente de, at de straks druknede og ikke trak den uundgåelige pine i langdrag. Derfor var mange søfolk også indstillet på ikke at forsøge at redde deres overbordfaldne kammerater, som tydeligt nok hørte søen til.

Havet var den rette grav for sømanden, sagde man. Blev man alligevel reddet, hjalp det ikke meget, for søen skulle nok få fat i én alligevel til slut. Den lod sig ikke snyde for det, der rettelig tilhørte den.

Den stadig udbredte tradition, at en kaptajn bør gå ned med sit skib, hviler måske til syvende og sidst på samme overbevisning, at havet kræver ham selv sammen med skibet. Den bunder ikke i juridiske overvejelser, idet lovgivningen op gennem tiden nok har betonet, at kaptajnen, hvadenten det drejer sig om et orlogs- eller koffardiskib, ikke må forlade sit skib, så længe det er ham muligt at blive derpå, og der kan være håb om dets redning. Men derefter skal han forlade det, bl.a. fordi han har ansvaret for mandskabet og dets frelse. Nu til dags opfatter man traditionen som et spørgsmål om kaptajnens æresbegreb eller pligtforømmelse, hvis ikke man ser på den som et udtryk for hans kærlighed til sit skib - altsammen noget der i virkeligheden forekommer én at være en bravadoagtig gestus, helt ude af trit med moderne, nøgtern tankegang. Det er vel muligt, at den rigtige forklaring skal findes i sømandsovertroen. Da galease »Margrethe Mathilde« af Ringkøbing i 1867 sprang læk på rejse til Norge og var ved at synke, sagde skipperen opgivende til styrmanden, som ville sætte skibsbåden ud: »Skal skibet synke, synker vi med!« Et sagn fra Cornwall fortæller om en kaptajn, der gik ned med sit skib ud for Land's End netop ved midnatstide. Han blev begravet på kirkegården, og nogle hører stadig en skibsklokke slå fire plus otte glas fra hans grav.

Også ligene af dem, der døde om bord på grund af uheld eller sygdom, tilhørte søen og måtte gives til den.

På samme logiske måde mente man, at et sunket skib tilhørte søen og ikke burde bjerges og sættes i fart igen. Skete det alligevel, kunne man være sikker på, at havet krævede sin ejendom tilbage, så det ville forlise igen. Det var ligeledes en udbredt tro, at et sunket og atter hævet skib ville være plaget af de druknede søfolks genfærd.

Eufemismer for at dø

Søfolkene var i reglen ikke bange for at dø. Det var nærmest sorgen hos deres kære familie derhjemme, de tænkte på, og hos deres kammerater. Deres daglige livsbetingelser var ganske hårde, og drukning var en let måde at forlade jordelivet på.

For døden havde de en lang række eufemismer, spøgefulde omskrivninger, som spillede på det maritime. Danske udtryk for at dø kunne f.eks. være: stikke (give) tampen (trossen) fra sig; slippe tampen; vende sit sidste glas (timeglasset under vagten); kaste anker, gå til sin sidste ankerplads; gå til køjs hvor de bruger tang til sengehalm; gå til hvile i det store kabelrum; blive stuvet ned i ruffet; gå vesten om Skotland. Tilsvarende tyske udtryk var f.eks.: in den Bach fallen; im Bach liegen; in Gottes grossen Keller gehen; auf die lange Reise gehen; Rasmus (= søen) holt ihn. Andre udtryk for dybet er: die grosse Seekiste; Kabeljau-, Hai-, Perdükeller (fransk perdu = tabt); Grog-schapp (grogskab). Engelske udtryk: slip (coil up) one's cable; cut the painter (= line); drag one's anchor for the other world; go out with the ebb (man troede ofte, at døden indtrådte ved eb-betid); be under sailing orders; have Death for a hammock mate (= køjekammerat). Om udtrykkene Davy Jones' Locker og Fiddler's Green, se senere.

Sådanne mere eller mindre forsorne udtryk - man kunne også ganske enkelt sige: han er blevet, han kom bort o.lign. - kan godt oprindeligt være tabuomskrivninger. Det var for farligt at bruge selve ordet dø - havets magter kunne måske høre det og komme på dårlige tanker -, derfor måtte man udtrykke det på anden måde, når man snakkede om det.

Den drukne(n)de melder sig hos sine kære

Der findes utallige beretninger om, hvordan sømanden ad overnaturlig vej har haft kontakt med sine kære derhjemme i selve dødsøjeblikket, eller når han lige var død.

Under sømandens fravær gik hans kone eller kæreste ofte op i kirken for at bede for hans tilbagekomst i god behold. På dette franske træsnit fra ca. 1870 ser man hende i et maritimt kirkemiljø, med votivskibe, givet af søfolk til tak for frelse af havsnød, mindekranse for omkomne søfolk og et billede af Jomfru Marie, »Havets stjerne«, som hun beder sine Ave Maria'er til med rosenkransen i hånd. *The sailor's wife or sweetheart recites Ave Marias for him in the Catholic sailor's church with votive offerings in the form of ship models, wreaths, and a picture of the Virgin Mary.*

En sømand kunne melde sig hos sin kone, sin mor, sin kæreste eller andre familiemedlemmer, f.eks. i drømme, eller hans våde, ligblege skikkelse i olietøj og søstøvler, med tang i håret, kunne banke på døren eller ruden med dumpe slag, gå tungt op ad trappen, tage konens varme hånd i sin iskolde og efterlade våde fodspor. Undertiden skete det ved, at hans indrammede billede faldt ned af væggen, eller hans stemme råbte mor! eller sagde det sidste farvel. Uret kunne gå i stå, og senere viste det sig, at drukneulykken netop var sket i selvsamme øjeblik.

Sådanne tilfælde af »fjernsyn« eller »fjernhør« har været almindelige, også i det gamle Grækenland og i nordisk sagatid, og man har prøvet at forklare det som en slags telepati.

Derhjemme var der særlige personer, mest ældre kvinder, »kloge koner«, - ofte anset for hekse, - som havde synske evner. Til dem henvendte hustruer og mødre sig ofte, når det var på de tider, at sømanden skulle vende tilbage efter rejsen, for at spørge, om han ville komme hjem i god behold, og hvornår. Hustruer og mødre kunne også selv prøve at finde ud af det. De kunne bede Gud give sig et tegn på, om den kære levede endnu, og lade sig berolige, når de ligesom følte en varm hånd lægge sig over deres. Fra den jyske vestkyst fortælles, at en mor, hvis søn var på langfart, vadede ud i stranden og kaldte ham tre gange ved hans fulde navn. Hvis hun ikke så ham komme, var det et tegn på, at han endnu levede. Ellers ville han have vist sig for hende.

Iagttagelser om druknede

Om druknede sagde man, at de var »midt imellem flydendes og synkendes«. Andre mente, at ligene kom tre gange op, inden de sank. På den niende dag ville de druknede flyde op igen - efter sigende fordi deres galdeblære bristede på det tidspunkt, eller fordi gassen fra forrådnelsen løftede dem op.

Søgte man efter druknedes lig, var det en god måde at sætte et tændt lys i et brød og lade det flyde i vandet. Det ville nemlig

så med strømmen sejle hen til det sted, hvor liget lå på bunden, og stoppe der. Man kunne også anbringe lyset i en tot halm eller på et stykke træ.

Man mente efter iagttagelser at kunne fastslå, at en druknet flød i vandet med hovedet nedad - og det var heldigt, for vendte ansigtet opad og så på én, var det et tegn på, at vedkommende selv snart skulle drukne. En druknet kvinde derimod flød på ryggen, fordi hun, som det blev troet, selv efter døden søgte at lokke mænd til sig, og den der så hende var fortabt, - et håndfast udtryk for den vidtudbredte tro, at kvinder om bord var farlige. I modsætning hertil havde den romerske naturforsker Plinius i oldtiden meddelt, at kvindelige lig vendte ryggen opad af anstændighedsgrunde, mens mandlige flød med ansigtet opad.

På Magellans verdensomsejling 1519ff. observerede man, at kristne søfolk flød med ansigtet mod himlen, mens indiske så ned i dybet.

Havet en retfærdig dommer

Når en mand om bord var død, enten ved et uheld eller ved sygdom - i sjældne tilfælde ved et mord - skulle den døde så hurtigt som muligt »begraves«, dvs. med ceremonier overgives til søen. Han måtte helst ikke blive en nat om bord på skibet. Havets magter krævede den døde som deres ejendom straks, ja de blev ligefrem utålmodige, hvis det ikke skete med det samme, og ville måske oprejse en vældig storm, som kunne resultere i forlis eller stranding, eller modsat: sørge for at det blev vindstille i lang tid, hvad der også kunne være katastrofalt. Man mente ligeledes, at kompasset ville blive påvirket af den døde og derfor vise falsk kurs.

Men heller ikke for skibet var det godt at have et lig om bord, helt bortset fra den uhyggelige fornemmelse hos mandskabet. Allerede tilbage i den græske og romerske oldtid finder vi den tro, at både en syg og en død person, og for den sags skyld også en forbryder, ikke mindst en morder, ville besudle skibet og

gøre det urent. Dette var så meget farligere, som gudernes vrede blev opvakt derved, således at de ville lade det gå ud over skibet og samtidig dets uskyldige mandskab, der derved ville gå til grunde i storm og uej. Skibet kunne på guddommens vegne simpelthen ikke tåle at have en død om bord. Derfor var en renselse (*lustratio*) af skibet højst nødvendig, efter at liget var kastet i søen. Allerede ved søsætningen og også ved afsejlingen var det blevet rensed ved ofre til guderne og forskellige riter, deriblandt præsteskabets ceremonier med rensende midler som ild (fakler), æg og svovl. Både skroget, alle genstande om bord og hele mandskabet med deres klæder og våben blev rensed ved hjælp af fremsigelse af bønner, stænkning af rent vand og offerdyrenes blod, samt præstens formaning til de døde om at forsvinde fra skibet og lade det i ro. Tit kunne en sådan renselse omfatte den hele orlogsflåde, som man mente blev besmitet af et enkelt urent skib.

Endnu op i vor tid lader man både i fremmede kulturer og især i katolske lande et nybygget skib rense ved vievand, svovl og æg samt ild. På norske hvalfangerskibe har man helt op til nutiden »brent bort det vonde« med krudt, fakler eller blæselamper, hvis man havde en fornemmelse af, at der var noget galt med skibet, fordi der var noget ondt om bord.

Det er sandsynligt, at der bag disse skikke ligger bl.a. den græske tanke om, at havet var retfærdigt og formåede at skelne mellem skyld og uskyld på gudernes vegne, således at det straffede folk, som havde forsét sig, ved at lade deres skib gå under, så de druknede og derved altså gik glip af en normal begravelse, - desværre altså med det resultat, at uskyldige samtidig risikerede at blive medtaget i samme straf. Derfor var det vigtigt at foregribe ulykken ved at skaffe sig af med den skyldige, f.eks. ved at finde ud af hvem det var ved lodtrækning, og derpå kaste ham i søen. Samme tankegang ligger til grund for bibelens historie om profeten Jonas, som blev kastet over bord for at redde skib og mandskab. Var man ikke helt sikker i sin sag, kunne man

sætte den, man troede var skyldig i en eller anden brøde, ud i en båd med eller uden lidt proviant og drikke, årer eller sejl. Hvis de virkelig var uskyldige, regnede man med, at søen ville redde dem. Eller man kunne sætte dem i land på en øde ø eller kyst, kun forsynet med mad for et par dage, et fyrtøj, en kniv ell. lign. Ilandsættelsen (eng. *marooning*) er nævnt i mangfoldige europæiske sølove fra middelalderen og senere tid, dog som straf for en eller anden brøde som f.eks. at være opsætsig over for skipperen, at opvige kammeraterne, for tyveri, for at gøre vrøvl over maden. Endnu i Christian V's Danske Lov 1683 (4-1-9 og 4-1-15) anføres dette som en straf; dog siges det som en mildnelse, at forbryderen kun må sættes i land, »hvor kristne folk bor«. Endnu i 1818 kom der en dansk lovbekendtgørelse angående skibsfolks ilandsættelse, hvorefter det i visse tilfælde stadig tillodes. Først 1866 ophævedes denne primitive lov. Den oprindelige mening med den var selvfølgelig, at skibets myndigheder fralagde sig ethvert ansvar og overlod det til de højere magter at vurdere, om fyren var skyldig eller ej, og om de eventuelt ville lade nåde gå for ret og redde ham.

Sejle med lig i lasten

Selv om søfolkene var hunderædde for det, skete det dog nu og da, at skibet førte et lig med sig til begravelse i land, selvfølgelig helst derhjemme. Det kunne være kaptajnen, hvis han døde undervejs, hans kone som ledsagede ham på rejsen, høje orlogsofficerer, passagerer som guvernører, embedsmænd fra kolonierne osv. For at konservere sådanne lig var det nødvendigt at gøre ekstra foranstaltninger. Ofte fortælles, at de blev lagt i et fad med spiritus af en eller anden art. Det er f.eks. velbekendt - og muligvis sandt -, at admiral Nelson efter sin død i slaget ved Trafalgar 1805 blev hjemført i en tønne rom, hvorfor rom også populært kaldtes *Nelson's Blood*, idet folkene skal have drukket flittigt af rommen undervejs, - »tappet admiralen«, som det også kaldtes. Der nævnes andre slags alkohol til lignende brug,

f.eks. genever, whisky og sprit. Allerede i vikingetiden lagde man døde helte i salt, og Svend Tveskæg, der døde i England 1014, blev sendt hjem til Danmark nedlagt i urter, altså lidt hen

Et yndet og samtidig uhyggeligt middelaldertmotiv var dødedansen: Døden vandrede om og hentede dem, der skulle dø, kejsere og paver, rige og fattige, smukke og grimme, - ingen undgik ham. En af de mest kendte dødedans-serier skyldes den tyske kunstner Hans Holbein den yngre, som ca. 1525 i 41 træsnit skildrede Dødens besøg i alle samfundslag. Her kommer han om bord på et skib, der er ved at gå under - den knækkede mast og det sønderrevne sejl viser det - for at hente søfolkene. Der er altså ikke tale om et dødeskib, selv om det kunne ligne det. *Death comes aboard during a shipwreck to fetch the sailors.* - Woodcut from about 1525 from Hans Holbein the Younger's Dance macabre series.

efter en slags balsamering. Man kunne også lægge ligene i læsket kalk, ja døde hvalfangere blev bragt hjem i nedfrossen stand, siger Olaus Magnus i 1555. Hvalfangerskibene tog i reglen ligene med hjem til begravelse. Af 240 døde blandt hvalfangere fra øen Føhr blev de 234 ført hjem. Resten sattes ned blandt isflager i Grønlandshavet.

Det skete, at skippere og fornemme passagerer tog deres ligkiste med om bord, i tilfælde af at de skulle dø undervejs, - noget som søfolkene var bange for: en ligkiste varslede altid død og undergang. Af pladshensyn kunne ligkisten anbringes oppe i merset, eller den kunne nedgraves med den døde i sandballasten eller i selve lasten, hvis den f.eks. bestod af kul eller guano. Kisterne var i reglen dobbelte, af træ udvendig og af bly eller zink indvendig, og godt kalfatrede. De var derfor næppe farlige hygiejnisk set, men folkene var alligevel rædde for dem og ville helst smide dem i søen, hvor de efter deres overbevisning hørte hjemme. Skulle man endelig have en død med om bord, var det i hvert fald vigtigt, at han blev anbragt på tværs i skibet og ikke på langs.

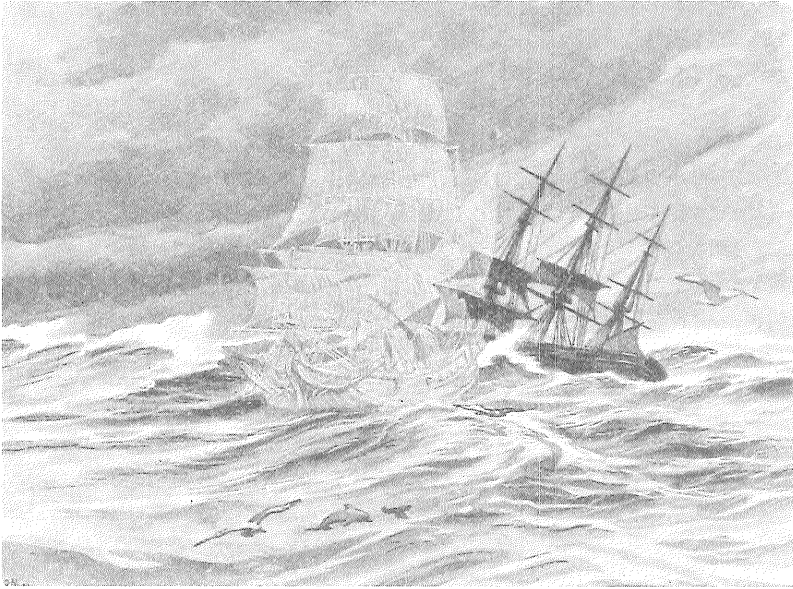
Afskyeligt var det efter mandskabets mening, hvis skibet virkelig tog lig med som regulær fragt, hvilket ikke sjældent skete på skibe fra USA's vestkyst, hvor der boede en del kinesere. De døde ville gerne begraves sammen med deres forfædre i Kinas jord, og deres velhavende landsmænd betalte villigt for at få kisterne med ligene sejlet hjem. I 1863 havde bark »Cecilie« af Åbenrå således 600 kister med kinesere i lasten.

Det bragte ingen lykke at sejle med lig i lasten, men i virkeligheden skete der selvfølgelig ikke noget ud over det almindelige derved. Søfolkene fæstnede sig naturligvis specielt ved de gange, det gik galt.

Begravelse i søen på ikke-kristne skibe

Man har uden tvivl overgivet de døde på skibe og fartøjer til søen, sålænge der har været søfart, selv om vi i virkeligheden

Den der ser spøgelsesskibet Den flyvende Hollænder, skal dø. Alligevel findes der talrige uhyggelige beskrivelser af mødet med det, og mange har prøvet at afbilde det, således den danske kunstner A. Riis Carstensen, der 1860 så det, da han passerede Kap det gode Håb om bord på fuldskib »Rapid« af Ribe på rejse til Australien. - A. Riis Carstensen: Over viden Strand (Kbh. 1897). *The phantom ship known as the Flying Dutchman seen from the Danish full-rigged ship »Rapid« of Ribe off the Cape of Good Hope in 1860.*

kun har bevaret meget få oplysninger derom. Et par eksempler: I Homers Odysseé (XV, 477ff.) fra omkr. 7. årh. f.v.t. fortælles, at en tyvagtig kvinde på et fønikisk skib blev straffet, ved at gudinden Artemis dræbte hende med et pileskud, hvorefter søfolkene straks hev hende over bord som bytte for sæler og fisk. - I den islandske Egils saga (kap. 27) fortælles om norske bønders flugt fra Norge til Island i 800-årene. Høvdingen Kveldulf blev syg undervejs og bad sine skibsfæller lave en kiste til ham og skyde den over bord, når han var død. Kisten drev i land på Is-

land, hvor de senere fandt den. - Muligvis er denne beretning påvirket af nedskrivningstidens kristne tradition.

Disse beretninger, så magre de er, illustrerer som man ser, at der bortset fra de religiøse ceremonier ikke er megen forskel på en søbegravelse dengang og i kristen tid.

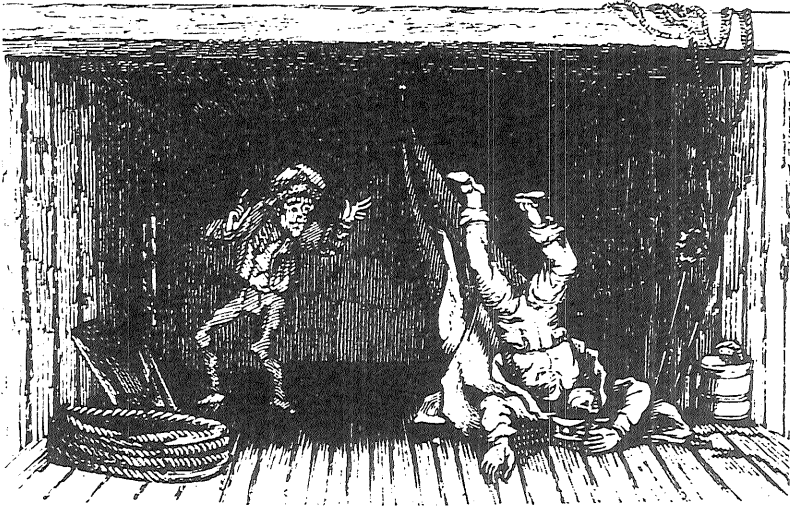
En del forestillinger af før-kristen art er overgået i senere tiders sømandstro. Det gælder f.eks. troen på dødeskibe, som afhenter de døde kroppe (og sjæle). De skal sikkert ses i forbindelse med færgemanden Charons båd, som efter græsk tro færgede de døde over floden Styx til dødsriget, mod at de betalte ham færgepenge, hvorfor de fik en mønt med i munden, når de blev begravet. Tanken kendes også i nordisk oldtid, som det f.eks. fremgår af Gautreks saga, hvori det fortælles, at to søfolk havde en guldmønt på sig for dermed at betale Odin for deres overfart til de døde land, hvis de skulle omkomme ved drukning. Allerede i oldtidens Ægypten førtes de døde bort i både - i ægyptiske grave har man ofte fundet bådmodeller -, og efter den gamle nordiske tro transporterede skibet Naglfar, bygget af døde mænds negle, dem til døds gudinden Hels rige.

Dødeskibe og spøgelseskibe

Fra sen tid fortælles om en dødssejler, bygget af djævelen selv. Når den viste sig med sine sorte sejl, var den på vej for at hente sjælen af et menneske, der havde forskrevet sig til ham. Man kunne skræmme den væk ved at slå på pletter og pander, for denne larm kunne Fanden ikke lide.

Andre dødssejlere kom for at hente de døde søfolk og sejle dem til dødslandet, som ligger utilgængeligt for de levende. Folk, der havde dristet sig på nært hold af disse skibe, kunne fortælle, at deres mandskab ikke havde noget hoved; skipperen, et skelet med et timeglas i hånden, var den første, der var druknet det år. Undertiden var skibet hvidt af farve. Det sejlede så hurtigt, at det slog gnister, og det kunne sejle mod vinden.

Disse dødeskibe lignede de forskellige spøgelseskibe, søfolkenes fantasi også beskæftigede sig med. At se sådanne skibe betød ulykke. Mange gange var de et forvarsel for et bestemt skibsforlis samme sted, hvor de dukkede op. De kunne igen pludselig forsvinde. Mest berømt af alle disse skibe er »den flyvende hollænder«, et skib hvis kaptajn ifølge sagnet spottede den Helligånd og til straf skal sejle på verdenshavene, navnlig ud for Kap det gode Håb, til dommedag. Enhver, der ser skibet, skal dø, - en trussel der dog ikke forhindrer, at talrige søfolk mener at have set det og dog er sluppet helskindet fra det.

Skibsnissen med den røde hue må oprindeligt være en forlængst afdød sømand. Han er i reglen hjælpsom, men kan godt blive lidt kåd eller hævne sig, hvis han drilles. Her løsner skibsnissen på den norske orlogskorvet »Ørnen« skærlinerne i hovedenden af kvartermesterens hængekøje, så han dumper ned på dørken. Det var en straf for at have benægtet nissens eksistens. - Træsnit i P. Chr. Asbjørnsen: *Jule-Træet* for 1852 (Kristiania). *Every ship had a ship's pixie who was evidently the spirit of a long-dead sailor from the ship. As a rule he was helpful, but when someone teased him he could easily take revenge, for example, as this woodcut with a scene from a Norwegian naval corvette in 1849-50 shows, by untying the head of the hammock.*

Skibsnisse og klabautermand

Hedensk er også tanken om skibets værneånd. Ligesom enhver gammel gård på land har sin nisse, som hjælper til på den og beskytter den, hvis han da ellers bliver behandlet ordentligt, - han er åbenbart en af gårdmandsslægtens forfædre -, har et skib en værneånd, en venlig skibsnisse, som må formodes at være en død fhv. sømand på samme skib (jfr. senere om genfærd om bord). Han skildres normalt som en lille mand med gråt skæg, klædt i rød nissehue, sejldugsbukser og søstøvler. Som julenissen, hvem han har taget form efter, forlanger han sin grød hver dag og bliver sur, hvis man driller ham. Han hjælper med ved skibsarbejdet om bord, især i farlige situationer, og advarer mod kommende farer. Han forlader skibet, når det skal gå under - også når det er i søen - og svømmer over til et andet skib, hvor han eventuelt modtages med uvilje af dettes nisse.

Denne figur kaldes også efter hollandsk og tysk klabautermanden, hvilket oprindeligt vist nok betyder manden med den lille kalfatrehammer, kalfatremanden. Han går nemlig rundt i skibet og reparerer alle skader; man hører ham tydeligt banke - næsten som en bankeånd. Efter nogles mening er han en træånd, som er kommet om bord i et stykke af det træ, skibet er bygget af, men ellers er han ikke forskellig fra nissen. Det er først i sen tid - hen imod år 1900 - at han har skiftet væsen og er blevet et sømandsgenfærd, af udseende som et skelet i sort oliefrakke og sydvest, der stående i vantet varsler drukning og forlis.

Skibsnissen benævnes i de forskellige sprog f.eks. på dansk: Nis Puk; norsk: veslemanden (= den lille mand), nisse; svensk: skeppstomte, -rå (= trolde), -gubbe, sjörå; tysk: Schiffspuk, Klabautermann; hollandsk: K(l)aboutermanntje, Klütermann; engelsk: Puck, Brownie, Pisky; fransk: goguelin, gobelin.

Døde søfolk i dyreskikkelse

Reinkarnation, genfødsel, er en forestilling, som ikke hører til den kristne tro. I den maritime overtro finder man mange eks-

Hvordan klabaütermanden nøjagtigt ser ud, er ikke godt at vide, for normalt ser man ham ikke. Her har en skolepige fra Estland prøvet at forestille sig ham som den lille hjælpsomme ånd, der holder skibet i god stand. Han har skipper-skæg og går med en slags sydvest; i bæltet sidder hans skibstømmerøkse. Han er her entret op i riggen for at sammenkno­be et sønderrevet fald. - Osker Loorits: Der norddeutsche Klabaütermann im Ostbaltikum (Sitzungsber.d. gelehrten estn. Ges., Tartu 1931). *Following the Dutch and German tradition the »Klabaüterman« (banshee) on Scandinavian and Baltic ships is seen as a helpful ship's spirit who looks after the maintenance of the ship. In this drawing from about 1930 by an Estonian school girl he can be seen plaiting a torn halyard.*

empler på sjælevandring, dvs. at døde søfolk fortsætter tilværelsen som havdyr, både i og over vandet, specielt som fugle. Forvandlingen anses for det meste at være en straf, og disse dyr varsler da også storm og ulykker. Hvis en sømand dræber dem, bringer det ofte død. Kun sjældent er disse dyr hjælpsomme. Om flere fugle, især *albatrosser*, nævnes det, at de i store sværme overfalder overbordfaldne søfolk med deres stærke næb, så de har svært ved at forsvare sig, selv om de trækker deres sømandskniv. Især hakker fuglene gerne øjnene ud på dem og flænser kinder, skuldre og hænder til blods. Flere af dem, der blev reddet op på skibet, døde senere af sådanne mishandlinger, og sømænd fortalte, at de forfærdelige fugles terrorangreb føltes værre end frygten for hajerne. Den eneste trøst var, at redningsmandskabet bedre kunne lokalisere den ulykkelige, når fuglene sværmede over ham. Af skrøneagtig karakter er de beretninger, man af og til hører fortalt, at en druknende har grebet fat om albatrossens ben eller hals og således har kunnet holde sig oven vande, indtil han blev fisket op.

Fra gammel tid har man påstået, at druknede søfolk levede videre som *sæler*, som *skildpadder* - der er flere eventyrlige historier om, at overbordfaldne har reddet sig ved at ride på en skildpadde - og *delfiner*. Allerede den græske mytologi hævdede, at delfinerne nedstammede fra tyrrhenske sørøvere, som vinguden Dionys havde omskabt. Om delfinerne fortælles også, at de reddede overbordfaldne ved at lade dem ride på deres ryg.

Hyppigst er det dog fugle, som anses for at huse døde søfolks sjæle. I den klassiske oldtid beskrives *mågerne* som værende druknede fiskere og søfolk, og den tro har holdt sig til vore dage. De hvide måger skal være de gode og de sorte måger de onde søfolk. Man har altid æret dem og aldrig forsøgt at dræbe dem. Ved deres skrig advarer de om kommende farer. Andre fugle som skal være døde sømænd er f.eks. de nordiske *havsuler* og *mallebukker* (isstormfugle). Ellers er det mest fugle på den sydlige klode, man tror dette om, især alle slags stormfugle: *pe-*

Den franske kunstner Jonnards træsnit fra ca. 1880 som illustration til den engelske poet Samuel Taylor Coleridges kendte digt fra 1798, »The Ancient Mariner«. Han begik den forbrydelse at dræbe en albatros, hvad der bragte ulykke over skibet, idet fuglen mentes at være et menneske. Som straf hængte kammeraterne den døde albatros om hans hals. Her sidder han angrende på bovsprydet, omgivet af havets truende uhyrer. *The Ancient Mariner in Samuel Coleridge's poem of the same name from 1798 killed an albatross and thus imperilled the ship, because it was really a man in the form of a bird. This woodcut shows the albatross around the sailor's neck while the monsters of the sea arrive to show their disapproval.*

trels (Mother Carey's chickens), Cape hens, Cape pigeons, mollyhawks (også *mollymawks* = små albatrosser) o.fl.

I vore dage er det nok mest *albatrosserne* (af danske søfolk i ældre tid kaldet kaspægæs), man tænker på, skønt disse først ret sent er kommet ind i billedet. De hvide albatrosser skulle være de ærlige søfolk, og nogle mente ved at iagttage en overbordfalden at have set, at da han druknede, steg hans sjæl op af søen i form af en albatros. Efter almindelig moderne tro er de stolte albatrosser dog gamle skippere og ikke jævne søfolk. De skal have været hårde mod deres undergivne og må nu bøde derfor. En tradition siger, at St. Peter og Fanden ikke kunne blive enige om, hvem der skulle have dem, og så endte det med, at de skulle flyve rundt mellem himmel og helvede. Dette må vel forøvrigt også gælde de andre fugle. Her kan man sammenligne med beretningen om den irske helgen St. Brendans eventyrlige sørejse i begyndelsen af 500-årene, hvor han på Færøerne mødte et slags fuglenes paradis. En af disse fugle, der kunne tale, forklarede ham, at de var sjæle i forklædning, hverken engle eller djævl.

I den internationale forening for Kap Horn-skipper, *Amicale Internationale des Capitaines au Long-Cours, Cap-Horniers*, stiftet 1936 i St.-Malo, opkalder man medlemmerne efter fuglene: kaptajner, der har ført sejlskib rundt Kap Horn, kaldes albatrosser, yngre kaptajner, der som matroser har rundet Kap Horn, betegnes som mollyhawks, og de menige kaldes for Cape pigeons.

Kristelig begravelse i søen

I Halfred Vanrådeskjalds saga har vi en beretning om, hvorledes denne berømte digter døde på vej til Island kort efter år 1000 og blev lagt i en kiste. Selv om han var kristen, blev hans kostbare ting: hjelm, kappe og ring, efter hedensk skik lagt med ham i kisten som gravgods. Denne drev ind på Suderøerne (He-

briderne), hvor den blev fundet og plyndret, inden den til sidst blev nedsat i kirken.

I en tom kiste i en grav på kirkegården i Herjolfsnæs (Ikigait) i nordboernes Østerbygd på Grønland lå der i stedet for liget en runepind fra ca. 1300 med flg. indskrift: »Denne kvinde, som hed Gudveg, blev lagt over bord i Grønlandshavet«. Det har altså været en mindegrav for den døde kvinde. Herom senere.

Fra fransk middelalder berettes, at de døde om bord blev syet ind i en sæk sammen med noget jord, som dels skulle tynges sækken ned, dels mindede om en begravelse i land. Fornemme passagerer tog tit en ligkiste med i deres bagage.

Fra 1500-årene og op til vor tid har vi en lang række beskrivelser af begravelser til søs. I det følgende skal det store stof sammensættes til en generel beretning.

Forberedelse: Stemningen om bord var trykket, når én lå på sit yderste. Var der en præst om bord, trøstede han ham og gav ham sakramentet; hos katolikker den sidste olie. Hvis en stor fugl satte sig på råen, var det et tegn på, at døden var nær. Det var almindelig tro, at en syg ville dø, når man nærmede sig land.

Af og til blev den dødes krop vasket og barberet. I reglen blev han begravet i sit eget tøj. Var det en officer eller standsperson, blev han iklædt sit bedste tøj eller sin uniform. Om kaptajnen på vestindiefareren »Upernivik« (1781) fortælles, at han klædtes i trøje, lange bukser, hvide strømper, sko og nathue. Undertiden blev liget efter at være vasket viklet ind i lange strimler sejldug, så det lignede en mumie; på hovedet fik det en sejldughue. Man gav den døde lidt salt - som var rensende og nærmest helligt - og en beskøjt med til den sidste rejse. Armene blev lagt over kors på brystet, eller hænderne blev foldede. Katolske sømænd lagde gerne en hellig ting i den dødes bukselomme, f.eks. et stykke indviet voksllys. Af og til var det i ældre tid skik at lægge en mønt i munden på den døde, enten som tærepenge eller for dermed at kunne betale færgemanden for overfarten til dødsriget (jfr. det tidligere sagte om Charons mønt).

Søfolk blev lagt i simple trækister, som hurtigt blev snedkret sammen, - i ældre tid i deres egen skibskiste. Officererne fik finere kister, undertiden hvidmalede, som skibstømreren lavede, hvis de ikke selv havde deres kiste med, som før nævnt. Det fortælles, at nogle lagde sølvpenge i kisten som betaling for en rigtig begravelse, hvis de drev i land.

I 1500-årene nævnes, at man nu og da indhyllede den døde i et lagen, men senere gik man i almindelighed over til at sy ham ind i brugt sejldug, hvis man ikke simpelthen sparede en kiste og syede ham ind i hans køjeklæder eller - på kompagni- og orlogsskibe - i hans hængekøje; i hovedenden klippede man huller, så luften kunne slippe ud. Pengene for køjen - i 1700-årene én rigsdaler på danske skibe - blev fratrukket hans efterladenskaber. Det var oftest sejlmageren, der syede den døde ind, da ingen ellers turde gøre det af frygt for, at det betød, at vedkommende var den næste, som skulle dø. Sejlmageren syede det sidste sting gennem den dødes næse for at være sikker på, at han ikke var skindød.

For at sikre, at den døde sank til bunds, blev kisten eller indpakningen forsynet i fodenden med tunge ting, f.eks. sten fra ballasten, et par ballastjern, nogle kulstykker, en stor kanonkugle eller lignende. Der skulle temmelig megen vægt til, og undertiden fik den døde for lidt, så han ikke sank. I kisten blev der boret huller, så gassen kunne komme ud og vandet ind. Var der f.eks. på et orlogsskib mange døde, bandt man blot en kugle til benene uden at indhulle kroppen. Hvis den dødes tøj og efterladenskaber var pjaltede og snavsede, blev de begravet med ham eller smidt i søen bagefter. Det samme gjaldt køjemadrassen.

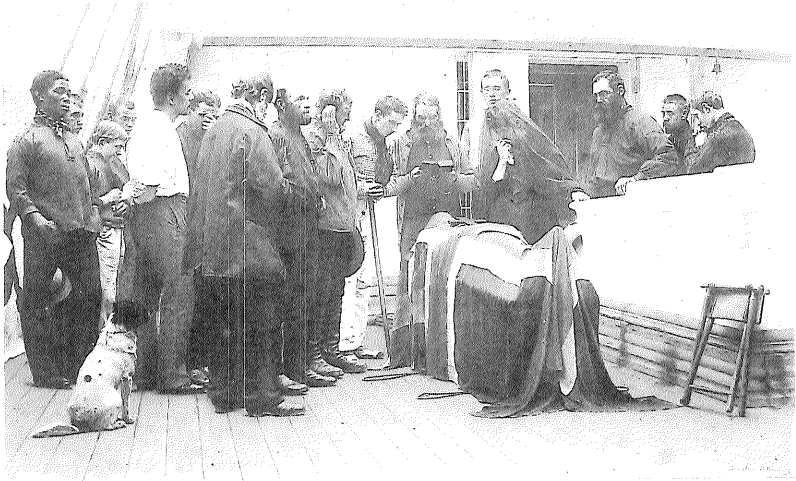
Verdslige ceremonier: Da man som omtalt nødigt ville have liget længere om bord end højst nødvendigt, begravede man ofte de i nattens løb døde efter morgenbønnen, og de i dagens løb døde efter aftenbønnen. I tropiske egne kunne det være sundhedsfarligt at have en død om bord i længere tid, især hvis han var død af en smitsom sygdom. Undertiden lagde man begravelsen

sådan, at liget blev sat ud, lige når solen var ved at gå ned. Ellers skete det normalt ved vagtskifte, hvor alle mand var på dæk.

På orlogsskibe holdtes der æresvagt over døde officerer. Et flag lagdes over den indsyede døde eller over kisten; det blev trukket til side, lige før liget dumpedes i søen, idet det var en tradition, at et flag aldrig fulgte med i graven. I ældre tid brugte man et sort ligklæde. Kanonsalut blev afgivet efter rang og stand på orlogs- og kompagniskibe. Inden for flåden var der fastlagte regler herfor. En menig fik ét skud, evt. en geværsalve, mens chefen fik 13 minutsrud. Det var altid et ulige antal skud, idet man mente, at så ville den døde ikke gå igen. Under ceremonien vajede flaget på halv stang, idet efter traditionen den øverste del af stangen var til Dødens usynlige flag. Efter begravelsen sættes det i top og blev derpå strøget. Man kunne også sætte flaget »i sjov« (dvs. forkert) ved at binde det sammen på midten, så det ikke kunne udfolde sig. En anden hædrende ceremoni ved en højtstående officers død var at brase ræerne »i kryds og pik«, dvs. at ræerne »toppedes«, bragtes i hældende stilling (70° mod horisonten), storråen mod styrbord, fokke- og mesanråen mod bagbord og de øverste ræer i modsat hældning. Dette kunne selvfølgelig kun finde sted, når skibet lå i havn.

Fornemme folk og sommetider også almindelige søfolk blev båret langs dækket, mens sørgetrommer og -trompeter lød; var det særlig fint, gik man tre gange om stormasten. På orlogsskibe var mandskabet opstillet til parade i fuld uniform; på handelskibe samledes folkene om liget med blottet hoved.

Religiøse ceremonier: Hvor der var et ritual for begravelsen, skulle dette følges, for at den døde kunne få ro. De fleste handelsskibe havde ingen skibspræst med, så kaptajnen eller hans stedfortræder måtte overtage handlingen. På kristelig vis blev der sunget en eller flere passende salmer, hvorefter der blev læst op af bibelen eller en andagtsbog. Derefter var det skik, at der blev holdt en kort lignelse, som mest blev en mindetale over den afdøde. Da de færreste kaptajner var gode talere, og da de

Den norske kunstner Carl Sundt-Hansen maalede 1890 sit naturalistiske billede af en begravelse om bord (udstillet i München 1891). Den døde, sikkert skibets kaptajn, er dækket af det norske flag, og hans enke står ved siden. Den skægede styrmand læser begravelsesritualet, og mandskabet - og skibshunden - lytter dybt bevæget til. Straks efter vil liget blive overgivet til den våde grav. - Foto på Handels- og Søfartsmuseet. *Painting from 1890 showing the funeral of the captain on a Norwegian sailing ship. The body is covered with the Norwegian flag. The widow of the deceased and the mourning crew are listening to the mate, who is reading the burial service.*

i reglen ikke vidste meget om den afdøde, blev det ikke altid lige vellykket og passende, hvad der blev sagt. Præsterne var bedre til det. Efter Frederik V's søkrigsartikler 1752 skulle skibspræsten holde en kort tale, hvori han bad de levende betænke deres død og mindede dem om, at havet engang skulle igengive sine døde at møde for dommen. Undertiden mødte præsten op og var fuld, som det fortælles fra Christian IV's rejse til Nordkap 1599. Hr. Niels var beruset, da han skulle begrave en hollandsk skipper, der var blevet skudt. Hans tale lød: Hvor han er født, det ved jeg ikke, ligeså lidt som hvem der er hans forældre;

hvorledes han har levet, er mig heller ikke bekendt. Derimod ved jeg til punkt og prikke, hvorledes han er død. Men da I andre jo også ved god besked dermed, så behøver jeg ikke at udbrede mig vidtløftigt derom, så derfor slutter jeg hermed min tale. Amen! - På en hollandsk bark sagde kaptajnen (1852): Som I alle ved er en mand død her om bord. Da vi ikke kan få ham i land, nødes vi til at sætte ham over bord. Lad ham gå i Jesu navn! - På en amerikansk brig i slutningen af 1800-årene sagde kaptajnen ved styrmandens begravelse: Mr. Brown var en meget god mand, skønt han kunne li' en dråbe rom. Han var en mand uden dikkedarer. Lad ham gå! - På en engelsk bark skulle styrmanden sige: Vi overgiver dit legeme til havet og din sjæl til Gud! men løb sur i det, hvorefter kaptajnen råbte: Smid det lig ad helvede til!

Efter talen fulgte mange steder jordpåkastelsen med tre skovle jord, ballastsand, kulstøv fra kabyssen, aske el. lign. på den døde. Jordpåkastelsen opfattes uden tvivl som det egentlige i begravelsesceremonien, både når den sker på kirkegården og til søs. Det er derfor nødvendigt at give et kort referat af dens historie.

At kaste tre håndfulde jord på en død for at hjælpe ham på vej til dødsriget omtales allerede i 1. århundrede før Kristi fødsel af den romerske digter Horats (1. bog, 28. ode: Dødsfantasier). Om ceremonien har været ledsaget af fremsigelsen af en bestemt formular, vides ikke, men det er højst sandsynligt.

Den kristne kirke overtog skikken, men først fra ca. år 1000 har vi bevaret den formular på latin, som blev fremsagt samtidig - den har forøvrigt holdt sig helt op til vor tid i katolske lande. Den lyder i oversættelse: »Af jord har du formet mig, kød har du iklædt mig, Herre, min forløser, genoprejs mig på den yderste dag!« Selve ordlyden findes ikke i bibelen, men bygger på forskellige skriftsteder. Teksten om mennesket som skabt af jord henviser til 1.Mosebog 3,19, hvor Gud siger, idet han uddriver Adam og Eva af paradiset: »I dit ansigts sved skal du

æde dit brød, indtil du bliver til jord igen, thi deraf er du tagen. Ja, støv er du, og til støv skal du vende tilbage«. - Sidste led, der forjætter den dødes genopstandelse, bygger på flere steder i bibelen, f.eks. Jobs bog 19,25f. («Jeg véd, at min forløser lever, og han skal herefter opvække mig af jorden, og jeg skal så omgives med denne min hud, og jeg skal se Gud i mit kød») og på grundtanken i det ny testamente, klarest udtrykt i Johannes ev. 5,28f. («... Den time kommer, på hvilken alle de, som er i gravene, skal høre hans røst, og de skal gå frem, de, som har gjort det gode, til livets opstandelse, men de, som har gjort det onde, til dommens opstandelse«).

Der findes forøvrigt flere latinske versioner af formelen, f.eks. følgende fra England i middelalderen: »Jeg anbefaler din ånd til Gud den almægtige: jord til jord, aske til aske, støv til støv«. Denne ordlyd genkendes den dag i dag i den engelske formular, som fastlagt 1662 i den autoriserede Book of Common Prayer: »Earth to earth, ashes to ashes, dust to dust, in sure and certain hope of the resurrection unto eternal life«.

En tredje udformning, overleveret fra Italien i 1500-årene, lyder: »Tag, jord, hvad dit er, den Helligånd skal tage hvad dens er; kødet er taget fra jorden og sjælen fra himlen«.

På tysk og skandinavisk sprogområde har vi, forøvrigt langt tilbage i tiden, muligvis fra middelalderen, den udformning, som vi f.eks. kender fra svensk: »Av jord är du kommen. Jord skall du åter varda. Jesus Kristus, vår Frälsare, skall uppväcka dig på yttersta dagen«.

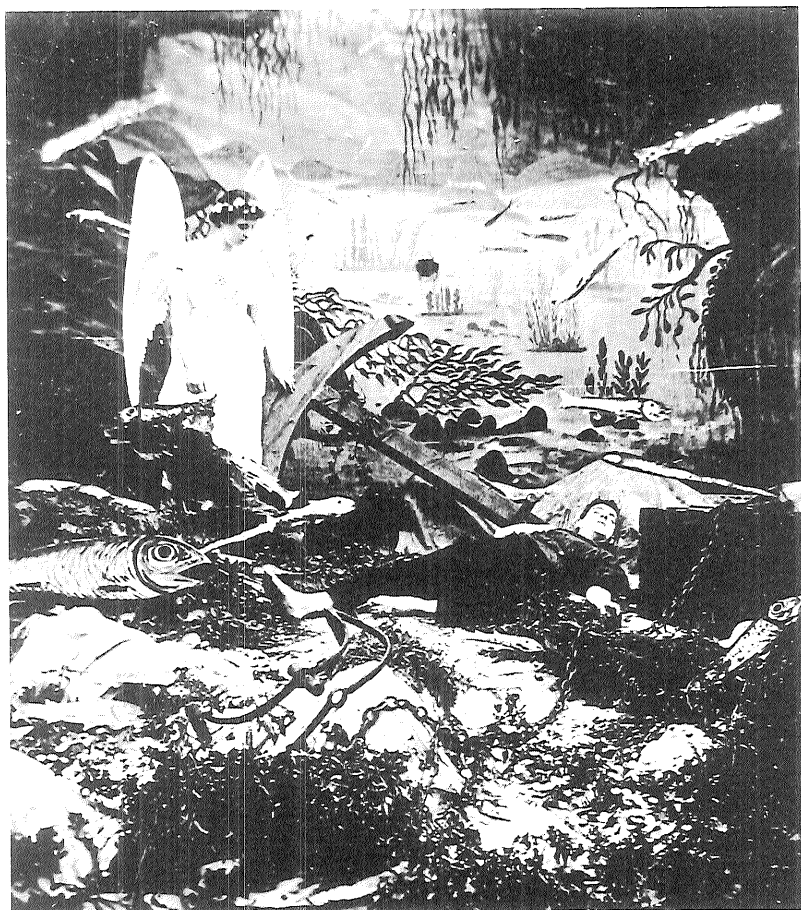
Allermest udtryksfuld blandt de kendte jordfæstelsesformularer er den danske i sin korte og enkle sprogdragt: »Af jord er du kommen. Til jord skal du blive. Af jord skal du igen opstå«. I en noget mere ordrig form træffes den tilbage til reformationstiden, nemlig til 1535: »Aff Jorden erstu, och til iorden erstu kommen, men Gud vill opreyse dig paa den yderste Dag«. Reformatorerne anså ellers jordpåkastelsen for en katolsk skik og undertrykte den i Danmark som i flere andre protestantiske

lande. Kirkeritualet for Danmark og Norge af 25. juli 1685 påbød dog igen jordpåkastelsen, og det er her, den nævnte kortfattede version i sin fyndige og stærke, næsten monumentale form, optræder for første gang. En stor sprogmeister har skabt den. Måske tør vi gætte på, at salmedigteren Thomas Kingo, der var medlem af kommissionen til revideringen af de gamle ritualer, har æren derfor.

Der er som nævnt ingen tvivl om, at denne jordpåkastelsesformular i folkelig bevidsthed står som det centrale punkt i ritualet, som borgen for, at begravelsen er »rigtig«. Helt bortset fra, at mange søfolk og landbeboere sikkert i deres inderste har troet, at den - ikke mindst på grund af sin prægnante form - var en slags magisk trylleformular, som ville binde den døde til graven og hindre ham i at gå igen.

Overbordsætningen: Efter et fadervor, som man jo aldrig går fejl af, var tidspunktet kommet til at skyde den døde i søen. Det var en ufravigelig skik, at det skulle ske over styrbords side, skibets fornemste; skete det over bagbord, var det en forsmædelse af den døde og betød samtidig ulykke. Kun forbrydere kom den vej. Udsætningen skete mest over lønningen eller gennem falderebporten. I reglen lagdes liget på en planke eller en slisk over to bukke, og når planken blev løftet i den inderste ende, gled liget i søen med fødderne forrest under kommandoen: en, tro, tre! ell. lign. Mere primitivt var det, hvis den døde blev hevet over bord af to kammerater, den ene holdende hovedet, den anden fødderne. Kammeraterne var ikke glade for at skulle sætte liget ud, men det hjalp, når de bagefter blev belønnet med et glas rom. - Til kammeraten kunne de mumle: Farvel, Charlie! Gud være din sjæl nådig! Hvil i fred! o.lign.

Om vejret tillod det, drejede skibet bi og lå stille under begravelsen. For at andre skibe ikke skulle tro, der var noget i vejen, satte man i senere tid signalflagene: Begravelse. Under udsætningen kunne man ringe med skibsklokken som en slags sjæleringning. Af og til var vejret så orkanagtigt, at det var umuligt

Tidstypisk foto-collage, komponeret omkr. 1890-1900 af fotografen W.F. Henry i Vallejo, Kalifornien, og beregnet til at sælges, indrammes og ophænges. Den druknede sømand ligger fredeligt slumrende i en grotte på havsens bund, omgivet af et overdådigt assortment af maleriske vragele, fisk og søplanter. En kvindelig engel i hvidt gevandt og med blomsterkrans om håret vogter ham kærligt, uden at hun forøvrigt ser ud til at dvæle i havets våde dyb. Fotoet, der er forsynet med et velment vers, »The Sailor's Grave«, har hængt på en dansk hovmesters væg. - Handels- og Søfartsmuseet. *»The Sailor's Grave«, a photo collage typical of its time which was composed by a Californian photographer in approx. 1890-1900. The drowned sailor slumbers peacefully in his picturesque grotto at the bottom of the ocean guarded by a female angel.*

at gøre noget ud af begravelsen, men der er også eksempler på, at visse hårdhjertede skippere undlod at gøre en højtid ud af det, men blot lod den døde glide ud, til kammeraternes store harme.

Forskellig overtro: Gamle søfolk troede, at den døde, idet han gled i søen, vendte ansigtet mod skibet, før han sank. - Man måtte ikke se efter den døde, når han var kastet over bord, for så ville han trække én med sig. - Dersom kisten bumpede mod skibssiden, var det et ilde varsel. - Hvis en sømand ikke sank, var det et tegn på, at han ville gå igen. Ofte kunne gassen i kroppen løfte ham, så hans hoved og overkrop ragede truende op over overfladen. - Den døde skulle synke lodret, altså stående, i dybet - derfor blev vægten lagt i fodenden. - Det kunne ske, at forenden af kisten gik løs, så liget gled ud under faldet i søen. Fulgte liget efter i skibets kølvand, spåede dette ilde for skib og besætning. Man fortalte engang en uhyggelig historie om en kiste, som sejlede med skibet i ugevis og holdt samme hurtige fart. - For at modvirke, at en død skulle gå igen, anbragte man på katolske skibe en kage af mel og vand og en smule salt på en stump træ og satte den i søen fra agterskibet. - På visse skibe strøede man en fingerspids salt i søen, efter sigende for at hædre den døde, men i virkeligheden for at beskytte sig selv; efter gammel tro er salt, som i sig selv er rensende og bevarende, virksomt som værn mod det onde.

Efter overbordsætningen: Efter at den døde var sat ud, befalede: Bras fuldt! og skibet fortsatte sin rejse. Flaget sattes som nævnt på hel stang. Undertiden satte skipperen et kryds i søkortet for at markere, hvor begravelsen fandt sted. - Af og til holdtes der et slags gravøl, idet mandskabet kunne få en romgrog eller en tønne øl til deling, mens officererne fik et glas vin.

Som nævnt skete det af og til, at der ikke var tilstrækkelig vægt lagt ved liget - måske havde man ikke nok at undvære -, så det ikke gik til bunds. Skete det, kunne man måske se en haj gå til angreb på kisten eller ligpakken, sønderrive den og sluge liget.

Et skrækkeligt syn for kammeraterne. Fangede søfolk hajer undervejs, hvad der var en yndet fornøjelse, og sprættede dem op, kunne de i hajmaverne ofte finde menneskeben, -lemmer og -kroppe, foruden hængekøjen eller sejldugen, den afdøde havde været svøbt i. Intet under, at hajerne var hadet af alle sømænd, og at de mishandlede dem på det grusomste, når de fik fat i dem.

En endnu mere glubsk fisk var barracudaen i mellemamerikanske farvande. Den overfaldt hyppigere end hajen overbordfaldne søfolk. Også om makrellen er det kendt, at den var en menneskeæder, især når den kom i stimer og overfaldt sit bytte.

Den dødes efterladenskaber: Ifølge skibsartiklerne og sølovene skulle den dødes ejendele straks registreres, og hans efterladenskaber umiddelbart derefter sælges ved en auktion foran stormasten. Kammeraterne kunne derved forsyne sig med klædningsstykker og andet, og mest gik buddene livligt, så der blev en pæn sum til konen og børnene derhjemme.

Der var dog den hage ved det, at det af mange ansås for at volde ulykke, hvis man købte eller gik med en død mands tøj og erhvervede f.eks. hans kniv eller hans værktøj, hans køje og køjetøj. Men trængte man til tøjet, var fristelsen stor til at forsyne sig for en billig penge. At det bragte uheld gjaldt blot for denne rejse; på senere farter gjorde det ikke noget. I den dødes sager og ting lå meget af hans væsen og hans skæbne.

Det snavsede og pjaltede tøj blev som nævnt straks kastet over bord. Var sømanden død af en smitsom sygdom, kunne det også være farligt. Den dødes skibskiste skulle i reglen føres med hjem, men mange var så bange for den, at de mere eller mindre ubemærket smed den over bord, hvis den ikke straks blev taget i forvaring under lås og lukke, f.eks. i sejlkøjen. Man ville sikre sig mod, at den døde gik igen og kom tilbage for at hente noget i den. De andre ting, der mindede om den døde og derved havde uhyggelige kræfter, kastedes gerne over bord af kammeraterne, hvis de kunne komme om ved det. Der måtte ikke væ-

ret noget tilbage, der mindede om ham, og som eventuelt ville drage ham tilbage til skibet. Mange turde heller ikke overtage en død mands køje af frygt for, at han skulle komme tilbage for selv at benytte den.

Begravelse i moderne tid: Det må nævnes, at begravelser til søs nu er blevet meget sjældne, især efter sidste verdenskrig. De døde skal bringes hjem, enten pr. fly eller opbevaret i skibets kølerum. Italiensk lov forbød begravelser til søs i 1964, men såvidt vides er de endnu tilladt i andre landes handels- og orlogsmariner. Sker der dødsfald på et dansk skib, må den dødes familie give tilladelse dertil via radio, hvis skibet befinder sig i fjerne egne. Den danske vejledning ang. ceremoniel og ritual om bord ved begravelser blev revideret i 1974, men kun en enkelt begravelse har fundet sted i de senere år.

Havet er indviet

Begravelsen og dens forløb er her blevet beskrevet i mange detaljer, fordi den er af største vigtighed for vort emne. Som man vil se, går der følgende hovedlinier - officielt og navnlig uofficielt - igennem de forskellige ceremonier, riter og overtroiske regler:

De skal hindre, den døde i at lokke andre til at følge sig og dø.

De skal hindre, at den døde går igen.

De skal sikre, at den døde kommer i sin grav på tilfredsstillende måde, både menneskeværdigt og religiøst set.

Derfor de mange tabuer og advarsler, derfor iagttagelsen af de rette ceremonier og ritualer. Uden dem sker det ikke på en sådan måde, at sømanden i almindelighed har den fornemmelse, at sømandsbegravelsen er acceptabel og afgiver den rette verdslige og især religiøse - og overtroiske - garanti om den dødes fremtid.

Spørgsmålet er i sidste ende, om en begravelse i havets våde grav af sømanden anses for at være lige så god som i en kirke-

Sømanden regnede bestemt med, at han efter sin død ville komme i himlen, om ikke andet så fordi han led så meget ondt i livet. Chr. Bangs tegning - en trøst for de sørgende forældre - er en tidstypisk illustration af det kristne håb: den druknede skibsdreng føres af en engel i en blomstersmykket båd over søen til paradiset. Man kan ikke undgå at tænke på den græske mytologis færgemand Charon i hans dødebåd over floden Styx. - Chr. Manniche: Sømandspræsten (Fredericia 1903). *A drawing from 1903 showing the Christian ideal for seamen: an angel steers a drowned ship's boy to heaven in his boat. This calls to mind the Greek ferryman Charon, who sailed the dead over the river Styx to the kingdom of the dead.*

gårds indviede jord, så han, uanset hvor det er, kan hvile i fred og afvente dommedag.

Vi har tidligere set, at havet oprindeligt er betegnet som hedsensk. Men det er det ifølge overleveringen ikke mere. Det er helligt, fordi det er blevet indviet. På Læsø troede folk, at det he-

denske hav i sin tid var blevet indviet af præsterne på befolkningens bøn, fordi sødrukkerne - de ilanddrevne, ved forlis og overbordfald druknede søfolk - spøjede overmåde meget, da de ville have en kristelig begravelse (se senere). Tanken må gå tilbage til katolsk tid.

Allerede oldtidens grækere og romere anså havet for helligt, idet saltvandet havde en rensende, hellig kraft. På valdemarstiden sagde man forøvrigt i Danmark: Salt er helligt, for salt er af hav og havet er viet! I oldtiden har man ofret drikke, dyr, sølvting o.lign. til havet for at sikre sig havgudernes velvilje, og man har hvert år foretaget processioner og religiøse ceremonier på kysten for at sikre sig en lykkelig sejlads. Man har »renset« havet ved den før omtalte *lustratio*, en rensesceremoni, hvori indgår bestækning med helligt vand. Disse riter har den katolske kirke overtaget, idet præsterne i forbindelse med hellige optog og fremsigelse af bønner har velsignet havet, søfarten og dens folk. Af særlig betydning er det, at de har stænket vievand i det våde element. Dette vand, som ved en særlig indvielse og velsignelse er blevet helliget, ejer en guddommelig kraft, som beskytter mod alt ondt, og hvis virkning overføres til hele havet gennem bare en enkelt dråbe. I katolske lande foregår disse ceremonier stadig hvert år ved søfartens begyndelse i forbindelse med en indvielse af havet, og det er sikkert mindelser herom, der har holdt sig i den protestantiske tids tro på havets hellighed, således at de i søen begravede - notabene med det rette ritual og tilhørende ceremonier - trygt kan regne med, at det er lige så sikkert at ligge dér som på den indviede kirkegård. At hjerne æder ligene, er bittert for den der har overværet det, men ret beset er det vel ikke værre, end når orme og kryb æder de døde kroppe på kirkegården.

I reformationstiden nævner biskop Peder Palladius, at man i Danmark i katolsk tid bragte sakramentet i en monstrans med i optog på kirkegården i by og på land og også har »ført det til skibs ud på stranden«. Dette svarer til, at man i alpefloder og

-søer langt op i tiden har kastet alterbrød i vandet tillige med vievand, tydeligt nok som helliggørelse og for at give de døde del i sakramentet. Selv de forblev en del af den kristne menighed.

At de i havet hvilende døde skal genopstå på dommedag ligesom de på kirkegården, siges direkte i Johannes åbenbaring 20,13, hvor det forsikres, at havet skal afgive de døde, som er deri. Dette løfte er da også optaget i de forskellige begravelsesritualer, som ovenover omtalt.

Det må her betones, at hvis man anser havet for at være indviet, kan man samtidig næppe tro på de onde magter, som kræver de druknede som deres offer (jfr. tidligere). Alligevel har begge opfattelser øjensynlig været almindelig tro, uden at søens folk har tænkt logisk på det urimelige deri.

Dødsriger, hedenske og kristne

Inden for det kristne menneskes tanker om døden findes der to helt uforenelige anskuelse, som begge bygger på bibelen. På den ene side tror man, at den døde sjæl straks efter dødens indtræffen går til himmerige eller helvede. På den anden at den døde krop ligger i sin grav til dommedag, hvor den skal genopstå og dømmes, om den (og sjælen) skal gå det ene eller det andet af disse steder hen. Til daglig spekulerer man ikke over denne dualisme, men der er ikke tvivl om, at man først og fremmest er indstillet på den første anskuelse, mens den anden: legemet i graven, mere er af sentimental art; man har sine kære liggende på kirkegården og kan gå hen og pusle om graven, uden at tanken om dommedag egentlig er særlig virkelig.

I ældre tid - og i Tyskland forøvrigt stadigvæk - talte man om den »kristelige søfart«, vel i modsætning til f.eks. den muhamedanske, og det er ganske klart, at søfolk vokset op i et kristent trossamfund normalt regner med at komme i et af de kristne dødsriger, specielt selvfølgelig paradiset. Argumentet er her det

nærliggende: Vi stakkels fattige søfolk har slidt og slæbt hele livet og døjet mere ondt end de fleste andre mennesker, så Vorherre, der er en kærlig og retfærdig Gud, kan umuligt nænne, ja slet ikke være bekendt ikke at kompensere os i den kommende tilværelse ved at sende os til paradiset. Helvede spillede mere en spøgefuldst rolle og var brugelig i sømandseder, men nogen nøjere forestilling om disse to steder havde de ikke, - lige så lidt som andre mennesker. - »Man kan vænne sig til alt«, sagde matrosen, da præsten talte til ham om helvede, lyder en talemåde. - »Så til helvede!« sagde matrosen - han druknede. Bekendt er også den ofte anførte replik, da en hadet officer - eller eventuelt kokken - dør og får en solid vægt af kul med: »Jeg har set mange arme djævlere fare til helvede, men jeg har dølen splintret mig aldrig vidst, at de selv skulle tage kul med!« Om en hård kaptajn ønskede folk i en engelsk shanty (From Boston harbour we set sail), at han måtte få »... a watery grave,/ where the sharks will have his body/ and the devil have his soul«.

Ved siden af disse kristne forestillinger finder vi også en del maritimt prægede, lige så tågede ideer om et sømandens dødsrige, uafhængigt heraf og baseret på før-kristne forestillinger. Man har allerede i hedensk tid fablet om et sådant rige, hvorhen man som tidligere omtalt blev bragt på dødssejleren. Både ægyptisk, græsk-romersk, keltisk og nordisk tro vidner derom. Ofte tænkes dette opholdssted at være på øer ude i havet, jfr. den nordiske oldtidsforestilling om *Læsø* som dødsriget. Her boede havguden *Ægir*, også kaldet *Hlér* (*Hlér's-ey* = *Læsø*). Hans hustru *Ran*, som boede på havbunden, forårsagede sømændenes død, der bragte dem til dette rige. Forøvrigt kan der bag forestillingen ligge den kendsgerning, at mange lig, stammende fra strandinger over store områder, før som nu skyllede op på *Læsøs* kyster og grunde. - I *Bai des trépassés* (de dødes bugt) i Bretagne samledes de døde, især de druknede søfolk, for at blive ført over til *Ile de Sein* (dødeøen). - På engelsk-amerikansk talte man om *Dead Man's Island* eller *Islands of the Dead*. Somme-

tider tænkte man sig dem ved Irlands kyst. Tidligere omtalte man den kapverdiske vulkanø *Ilha do Fogo* (Ildøen) som stedet, hvor helvede lå. Ellers var man ret unøjagtig i lokaliseringen; man henviste til et sted langt ude i havet mod sydvest eller også vesten for Skotland.

Ifølge visse sømandsoverleveringer mønstrede de druknede hvert forårsjævndøgn på *Great Bank*, Newfoundlandsbankerne. Det var formodentlig tanken, at de derfra kom ned på havets bund, hvor de tog bopæl i de sunkne skibsvrag. Efter engelsk og amerikansk sømandstro bor hernede *Davy Jones*. Man har ment, at han har lånt sit navn efter en berømt sørøver fra omkr. 1600, hvilket dog næppe kan være rigtigt; Davy må simpelthen betyde *devil*, djævel. Hernede på havsens bund har han sin gådefulde *locker*, hvilket vel nærmest kan oversættes med aflåselig skibskiste eller kistebænk, skab, lukaf ell. lign. Ned i den stoppes alle de »onde« søfolk, dvs. dårlige, dovne, uærlige, ukammeratlige, skulkeverne sømænd. Efter nogles mening er det de døde kroppe eller knokler, der *go* (eller: *are sent*) *to Davy Jones' locker*. Man siger også, at når skibsklokken ringer af sig selv i storm, er det Davy, som bebuder skibets forlis og søfolkenes død. Her overtager han øjensynlig Dødens, knokkelmandens, funktion. Forestillingen om Davy eller Davy Jones er næppe særlig gammel. Den træffes først på tryk 1751, men kan selvfølgelig være noget ældre. Ideen om hans opholdssted på havets bund kan godt være bygget på de ældre forestillinger om et maritimt dødsrige.

Modsætningen til det dystre helvede hos Davy er den lyse og glade *Fiddler's Green*. Navnet lyder præcis, som var det en skovrestaurant: »Violinspillemandens Grønning«, og den står da også i sømændenes vage forestilling som en slags paradiset have, hvor de »gode« sømænd havner, de pligtopfyldende, ærlige, villige, modige kammerater. Det omtales aldrig, om det ligger i havet eller måske på en ø, men her er i hvert fald grønt, varmt og skyggefuldt, med masser af lækre spiser, rom og tobak

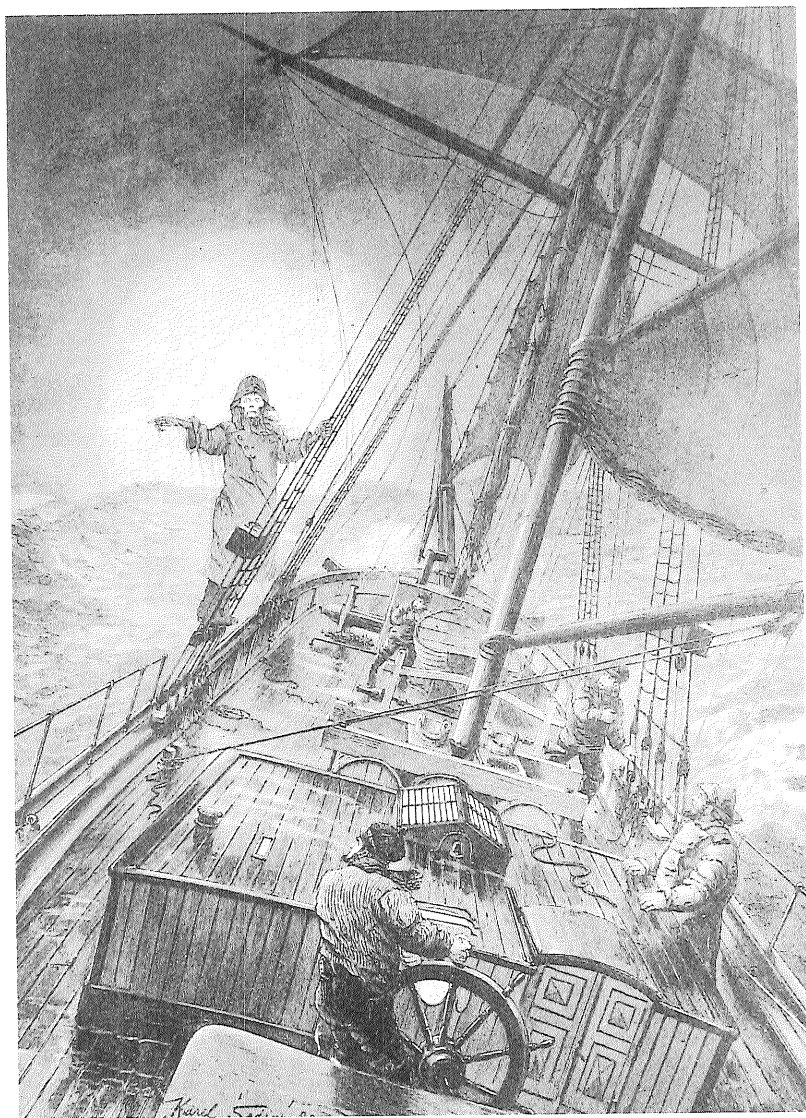

efter behag, med værtshuse, danseboder og andre forlystelser. *Mother Carey*, hvis *chickens* (stormpetrellerne) alle søfolk kender, byder dem velkommen hertil. Hun kaldes søens herskerinde, hvad der ikke er så sært, idet navnet oprindeligt er *Mater Cara*, den kære moder, altså jomfru Marie, som jo holdt sin hånd over søens folk. Det var hende, der også kaldtes *Stella Maris*, havets stjerne, et navn der brugtes om Nordstjernen, som altid retledte søfarten. Skønne kvinder serverer for søfolkene, og der er musik, sang og dans af yndige korpiger i dette Tivoli - virkelig en nær parallel til muhamedanernes paradys og tydeligt nok bygget på minder fra populære forlystelsessteder i alverdens *sailor-towns*. Ingen sygdom kendes, og der er hverken styrmænd, kaptajner eller redere tilstede. Efter nogle overleveringer måtte en død sømand først fremstilles for Neptun for at blive undersøgt, om han var værdig til at optages i Fiddler's Green. Neptun slog efter i sin store logbog, hvori hver sømand stod opskrevet, og var det en ægte sømand, kom han der. Havde han levet et ryggesløst og upålideligt liv, blev han i stedet for sendt ned til Davy Jones.

Dette minder i høj grad om linedåbsceremonien, som denne »dommedag« må være taget fra. I det hele taget lyder det hele noget litterært og uægte. I virkeligheden kan tanken om Fiddler's Green næppe være meget ældre end ca. 1800. Navnet er først set på tryk i 1820'rne.

Et andet dødsrige, *Lubber Land*, minder meget om Fiddler's Green, men omtales ikke så ofte. Det er vort gamle gode slaraffenland, hvor sømanden kan drive og sove, så længe han vil.

De fleste kender den gamle eventyrskrøne om »det store skib« (»Den store Mangfoldighed«, »Nightmare«, »Merry Dun of Dover«, »Refanu«, »Chasse Foudre« og hvad det nu kaldes i forskellige sprog). Det var så stort, at kaptajnen måtte ride langs dækket for at give kommandoer; at skibsdrenge, der gik til vejrs, efter flere år kom ned som gamle hvidskæggede søulke; at der var en kro i hver blok; at kokken sejlede rundt i suppegry-

den for at fiske en ko op, der var faldet ned i den fra græsmarken i merset; at det næsten ikke kunne klemme sig igennem den engelske Kanal, uden at man smurte skibssiderne med sæbe; at det tog 100 år at stagvende osv. osv. I mange overleveringer har dette skib i al sin usandsynlighed fungeret som de ægte, uforfalskede søfolks flydende paradis. Man siger, at når en død sømand blev sat ud i søen, lå der en usynlig gig ved skibssiden, ført af Ben Bådsmand, som samlede ham op og bragte ham over til det store skib. Her var alt anderledes end til hverdags: ingen blev purret ud til vagt, maden var dejlig, og rom og andre drikkevarer flød rigeligt. I værtshusene var der søde piger, sang og musik som i Fiddler's Green. Det allerbedste var, at de tidligere strenge overordnede var tilstede som søfolkernes tjenere: skipperen rebede sejl, styrmanden skrubbete dæk, og rederen var messedreng, som sprang for at opvarte dem. Og disse fhv. plageånd fik ikke del i goderne, men måtte nøjes med mugne beskøjter, fordærvet kød, surt skibsøl eller råddent saltvand.

Det store skib som sømandsparadis nævnes først på tryk i 1840'erne, mens skrønen i sig selv er meget ældre.

Alle disse forestillinger fra Davy Jones til det store skib har via engelske søfolk bredt sig til andre nationer, men der er naturligvis aldrig nogen, der virkelig har taget dem alvorligt. Paradisvisionerne var kun ønskedrømme.

Døde, ikke begravede søfolk, som ikke fandt ro i havet, mentes ofte at vende tilbage til deres skib som gengangere. Undertiden hjalp de deres rædselsslagne kammerater i skibsarbejdet, men ofte varslede de skibets undergang. Herved opstod den moderne version af klabautermanden, som oprindeligt var en godlidende skibsnisse, men nu blev til en uhyggelig havenes ånd, en dødning i sort olietøj, som spæede død, når han viste sig stående i vantet. - Træsnit efter Karl Sedivy 1890 (i Ill. Familie-Journ.). *At the end of the 19th century the unburied dead sailor who returned to his old ship as a ghost was confused with the friendly ship's spirit called the klabauterman. The latter was now transformed into a horrible skeleton in black oilskins, an evil and ominous spirit of the sea who aroused terror whenever he appeared.*

Gengangere om bord

I havet var der andre døde sømænd end de begravede. Det var de druknede, de overbordfaldne og de forliste. De havde ikke fået deres ærlige begravelse med ritualer og ceremonier og kunne derfor ikke finde fred. De måtte gå igen som spøgelser, der længtes efter hvile. Denne tanke træffes også i oldtiden, hvor de døde vankede omkring og håbede på at blive begravede (jfr. Odysseen XI).

Vi har nævnt, at begravede sømænd kunne følge deres skib, hvis de ikke sank i dybet. Det samme gjaldt overbordfaldne, som i dagevis kunne sejle bagefter deres skib. De forsøgte at klatre om bord, troede man, - derfor måtte man ikke lade løse ender hænge udenbords, - men de kunne også komme op over ankerkranbjælken. De tilbageblevne kammerater blev højst uhyggelige til mode, når de hørte de dødes stemmer eller anede dem som en skygge. Undertiden var der nogen, der hørtes trampe på dækket, sommetider så de tydeligt, hvordan de kom ind i lukafet, lavede støj og kiggede på de sovende søfolk i køjerne, bøjede sig over kompasset foran rorgængerens, klatrede op i riggen under mærkelige lyde osv. Undertiden arbejdede de med om bord. Ofte fortælles om, at der pludselig var en ekstra mand på råen ved sejlbergning; bagefter var han gådefuldt forsvundet.

Var der omkommet flere undervejs, kunne de alle møde op på samme tid som spøgelser og skræmme de levende, som derfor allerhelst ville rømme i næste havn. Meningen med de dødes genkomst var formentlig den, at de ville få deres kammerater til at bede for dem. Andre kunne komme for at hævne sig, hvis de f.eks. med vilje var skubbet i søen eller på anden måde var blevet myrdet; deres agt var da at trække deres morder med i søen til sig.

De fleste gengangere var dog ikke ondskabsfulde, men venlige. Man sagde, at når St. Elmsilden - elektriske udladninger i riggen - brændte, var det de døde, der ville advare deres gamle

kammerater mod uvejr. De kunne forudse uheld om bord, f.eks. at mastekurven ville falde ned, og forinden få den mand, der sad deroppe, til at forlade den. De kunne advare mod lynnedslag, de kunne purre ud til vending, så skibet i sidste øjeblik undgik at løbe på et skær; de varslede om at lette anker, når en orkan ville komme, eller ændre kurs, når land var nær, måske når de var ved at kolliderede med et skib eller et isbjerg.

Men de kunne også varsle forlis og stranding. Det er disse ondt-varslede spøgelse, som i en sen tid har overtaget klabautermandens rolle, det uhyggelige skelet iført olietøj, som man kunne se stå i vantet.

Velkendt er historien om en fremmed sømand, der drivende af vand og ligbleg kravler op over lønningen, går hen til bestiklukafet og skriver på den sorte tavle, f.eks.: Styr NØ til Ø! Derpå forsvinder han. De enes om at følge dette sælsomme bud, og efter nogen tid ser de en omdrivende redningsbåd med udmattede søfolk fra et forlist skib. En af de døde i båden er den mystiske skikkelse, de har set. Undertiden kan det være en fugl, der sværmer omkring skibet og utrætteligt anfaldet folkene, så de til sidst forstår, at de skal følge den og derved redder skibbrudne. Opfordringen kan ligeledes komme fra en mystisk stemme fra søen eller gennem en drøm.

Strandvaskere

De døde søfolk, fiskere eller andre, som skylles ind på stranden, kaldes på dansk *strandvaskere* eller *vaskere*, *sødrukke*, *vandstrygere*, *død(e)mænd*, *dødssejlere*, *tangfiskere* o.lign., på norsk *drauger* (= dødninge), på svensk *sjögaster*, *stranddödingar*, på engelsk *beach washers* og på tysk *Wasserleichen*.

Drejede det sig om landsmænd, især lokale druknede, blev de uden problemer begravet på kirkegården. Anderledes var det med de lig, som med strøm og sø drev ind på øer og kyster langs de store sejllid. De var fremmede og blev derfor ikke begravet med religiøse ceremonier, da man jo ikke kunne vide noget om

deres trosbekendelse og nationalitet. De fik ikke engang en grav at hvile i. Utallige sagn og beretninger fra Danmark og udlandet er bygget over deres problem: de dødes højeste ønske var at komme i indviet jord på kirkegården, hvor de kunne ligge i fred til den yderste dag, - hvis de da var kristne, hvad de fleste selvfølgelig var, i hvert fald i de europæiske farvande.

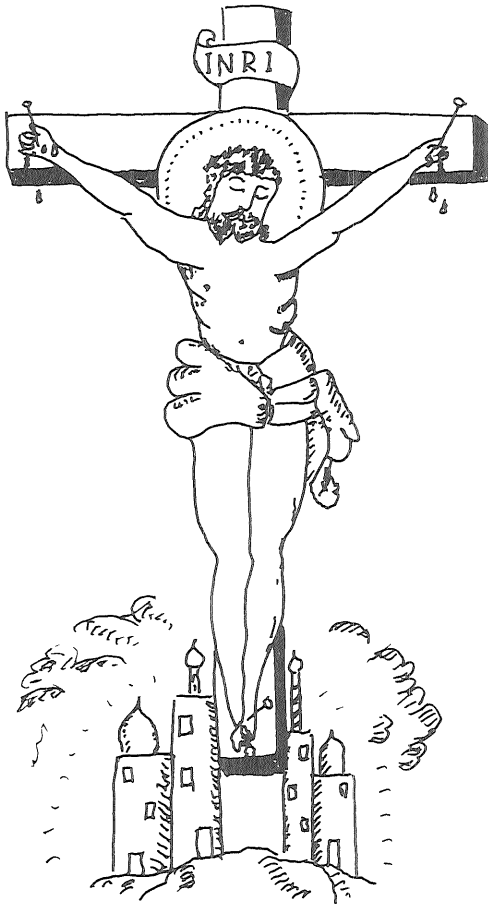
Allerede i oldtidens Grækenland var man principielt imod at give de druknede en rituel begravelse, idet druknedøden ansås som en utålelig og uacceptabel døds måde, antagelig fordi man mente, at den var gudernes straf for folk, der havde forbrudt sig på en eller anden måde.

Vergils Æneide (bog V) fra 1. årh. før vor tidsregning beretter om Æneas' styrmand Palinurus, der blev skyllet over bord i storm og drev op på en ukendt strandbred, hvor han ikke fik den rette begravelse, som ville sikre ham indgangen til dødsriget Hades. - I Horats' Oder (1. bog, ode 28) fra samme tid fortælles i digtet »Strandvaskerens sjælevåde« om den døde sømand, der gik til bunds i en storm på havet og skyllede op på stranden; her bønfuldt han sin skipper om at kaste de tre håndfulde jord på hans lig, så han kunne redde sin sjæl (jfr. tidligere i afsnittet om jordpåkastelsen).

Når man i senere tid var bange for at have med strandvaskere at gøre, kunne det også hænge sammen med, at man mente, at den der bjergede dem, selv ville drukne.

Man troede, at man kunne lokalisere omdrivende strandvaskere ved et blåligt »liglys«, der svævede over deres sted i vandet (jfr. tidligere). Efter udbredt overtro sagde man, at de druknede skulle komme i land til Kristi Himmelfartsdag.

Når de skyllede ind på stranden, var det tit et uhyggeligt syn, især hvis de havde ligget længe i vandet, så hoved og lemmer måske var slidt af, og fisk havde ædt af dem. Kødet kunne være halvt opløst, så det let gik af knoglerne. Nyligt druknedes kroppe var helt bløde, og man måtte straks trække støvlerne af dem, for kort tid efter indtrådte stivheden.

Korsfæstelsen som tatoveringsmønster. Da søfolk satte alt ind på at blive begravet i indviet jord på kirkegården, hvis de skulle drive døde i land, lod de sig fra gammel tid ofte tatovere med et krucifiks på ryggen, så man kunne se, at de var kristne. Samtidig mente de, at hvis de om bord skulle straffes for en eller anden forsyndelse, ville de kunne undgå tamp, da ingen turde slå på en så hellig tegning. - Mønster fra ca. 1920-30 i en af tatovør Niels Fischers mønsterbøger på Handels- og Søfartsmuseet. *A crucifix tattooed on the back was a means of being identified as a Christian and as such entitled to a churchyard burial if washed ashore. At the same time sailors thought it would help them avoid punishment with the cat-o'-nine-tails since no-one dared to strike such a holy picture. Pattern from about 1920-30.*

Ifølge de mange sagnagtige beretninger skal det ofte have været sådan, at folk, der så lig ligge i strandkanten - måske flere efter en stranding -, ikke undså sig for at plyndre dem. Først og fremmest tog de værdier. Af og til havde de døde ekstra penge på sig, for at finderne mod at få disse skulle sørge for deres begravelse. Det var fristende for en fattig mand, hvis han så et lig med et par gode støvler på, at tage dem fra det. For ham repræsenterede de en formue. Sad støvlerne fast, kunne han brække benet af. Havde strandvaskeren en guldring på fingeren, som ikke gik af, kunne særligt rå personer skære hele fingeren af. De kunne stjæle sølvknapperne af trøjen eller trække den dødes bukser af. Måske havde han et smukt halstørklæde af silke, som de kunne bruge. Værst var det, hvis de ilanddrevne ikke var helt døde, for så kunne ligrøverne, stadig ifølge folkesagnene, slå dem ihjel og derpå udplyndre dem. Dette var en ond gerning, og utallige sagn fortæller, hvordan de døde, der var usynlige, sprang op på ryggen af dem, så de måtte bære dem, indtil de var hævnnet, eller uretten var gjort god igen. De kunne følge efter ransmanden og forlange sagerne tilbage: Giv mig mit ben og min støvle! Sådanne ligrøvere var dybt foragtede, helt bortset fra det ulovlige de havde gjort.

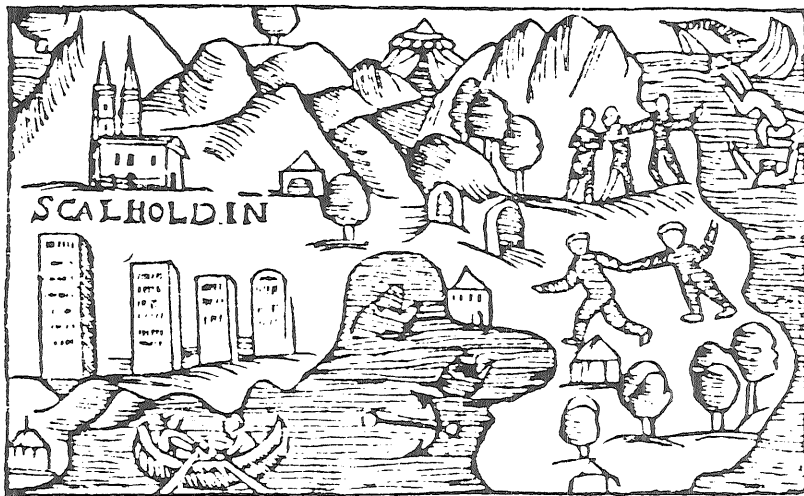
Når man fandt en strandvasker skvulpende i strandkanten, skulle man trække ham på det tørre, lægge hans arme overkors på brystet og give ham en sten eller en tot tang til hovedpude, indtil han kunne begraves. Fra Skåne meddeles fra 1800-årene, at når man trak ham op, sagde man: Kom min kristendoms broder, så skal jeg hjælpe dig!

Det var i ældre tid tit skik, at strandvaskerne blev kulet ned i havstokken, lige over hvor søen skyllede op. Man vidste jo ikke altid, om de var af ens egen tro og måtte begraves på kirkegården, eller om de eventuelt var katolikker (i katolske lande: protestanter), tyrkere ell. lign. hedninge. Af den grund havde mange søfolk tatoveret et kors eller et krucifiks på kroppen, for så var der ingen tvivl om, at de i hvert fald var kristne menne-

sker. Denne skik kan følges tilbage til middelalderen. Et kors i en kæde om halsen havde samme virkning. I senere tid kunne nogle finde på at tatovere navn og adresse på ryggen, selvfølgelig dog uden religiøs betydning. Efterhånden blev det ret almindeligt, at søfolk bar identitetsmærker om halsen.

Flere steder havde man specielle pladser beregnet til strandvaskerbegravelser, men ikke indviede. Man gjorde ikke meget ud af begravelsen. De døde beholdt deres pjalter på, og der var naturligvis ingen præst tilstede. Af og til var pladsen i senere tid kendetegnet ved en mindeplade eller måske endda et lidt større træ Kors. Især på den jyske vestkyst blev en del begravet i klitter-

Vistnok den ældste illustration af strandvaskere er et træsnit i den svenske katolske ærkebiskop Olaus Magnus' berømte nordiske kulturhistorie fra 1555 (bog II, kap. 3). Det forestiller en kyst ved det gamle bispesæde Skálholt i Island. T.h. ser man et skibbrud med druknende søfolk; flere af de døde er kommet i land og går som ånder eller skygger langs kysten, hvor de af og til åbenbarer sig for egnens folk, der først opdager at de er døde, når skyggerne forsvinder. Olaus Magnus fortæller, at deres sjæle skal renses i den nærliggende vulkan Heklas ild, som altså tænkes at fungere som skærsild. *Archbishop Olaus Magnus' woodcut from 1555 shows beach washers in Iceland wandering around along the coast.*

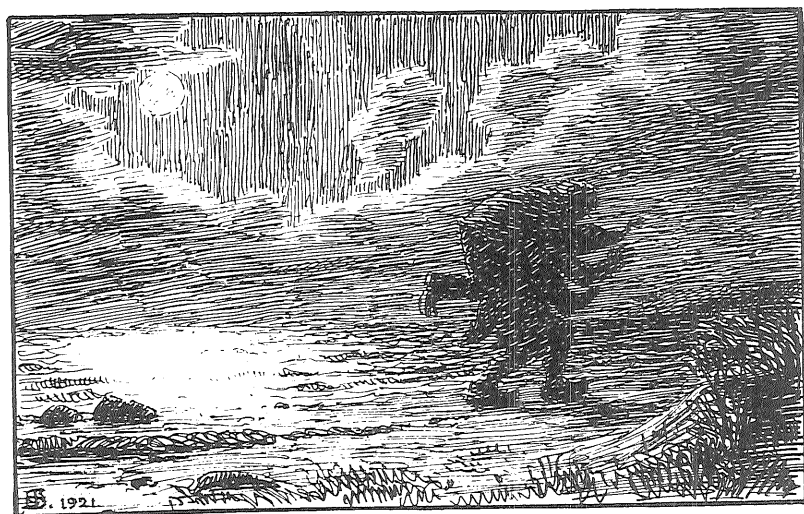
ne. Langs stranden findes der talrige *Dødemandsbjerge*, hvor disse stakler blev gravet ned, ofte så dårligt, at vinden blæste sandet væk og blottede knoglerne, eller at ræve kunne æde af ligene. Formodentlig har hvert sogn langs kysten haft en sådan massegrav. Andre steder talte man om »de døde mænds grave« (f.eks. på Nordby Hede, Samsø). Den der kom forbi lagde en småsten der, så der til sidst var store stendynger. En sådan skik blev forøvrigt fulgt flere steder. Stenene skulle tynde de døde ned, så de ikke kunne gå igen, men det hjalp ikke altid. Ved Hirtsholmene var det et rev, Nåmandsrevet (nå = lig), hvor strandvaskerne ofte skyllede ind. I Sverige havde man lignende *Dödmanskär*. Også uden for Norden markerede man fund af strandvaskere i stednavne, f.eks. Dodman Point (England), Dødemansberg (Holland).

1780 strandede en russisk orlogsfregat ved Hornbæk, og mange døde blev begravet nær kirken i et sted, der blev kaldt Russerhullet. En af de døde var tyrk og måtte ikke begraves sammen med dem, men kom i en høj, Tyrkerhøjen, for sig selv.

Nogle steder blev strandvaskerne begravet lige uden for kirkegårdsmuren, i senere tid måske inden for nordmuren, hvor selvmordere og henrettede fik deres plads. Det skete om natten uden ceremonier, og uden at de døde kom i et hylster, endsige en kiste. Præsten måtte ikke være tilstede, og der måtte ikke plantes en blomst på stedet.

Langs stranden og i klitterne gik de arme døde om natten og hylede og klagede sig, fordi de ville begraves rigtigt, fortæller mange sagn. Ingen mennesker turde gå forbi, fordi de anfaldt dem, sprang op på ryggen af dem og ville tvinge dem til at bære sig til kirkegården. Man så også de døde stå ved muren og kigge længselsfuldt ind. Ja der fortælles endda, at levende mennesker havde medlidenhed med dem og hemmeligt kastede dem over muren ind på kirkegården. Så var de øjensynlig tilfredse, selv om de ikke fandt en grav dér.

Det er et stort spørgsmål, hvorvidt de mange strandvasker-

Kunstneren Niels Skovgaard har i 1921 illustreret en af de hyppigst forekommende typer af strandvaskersagn. Sagnet, optegnet ca. 1820, fortæller, at en bonde en aften gik langs stranden ved Tårnbæk, da en strandvasker - her kaldt »strandvarsel« - sprang op på ryggen af ham og råbte: Bær mig til kirken! Han bar gengangeren op til Gentofte kirke, hvor denne sprang over muren og ind på kirkegården for at komme til at hvile i indviet jord. - Axel Olrik & Hans Ellekilde: Danske Sagn og Æventyr (Kbh. 1929). *Legends from various countries tell of beach washers who are buried on the beach near the water's edge and who jump up on to the backs of passers-by. The latter are then forced to carry the beach washers to the churchyard where they can find peace in consecrated ground.*

sagn gengiver hele sandheden. Hvor mange lig blev faktisk udplyndrede? Man har i Danmark fundet flere grave ved stranden, hvor ligene stadig havde penge og værdisager på sig, så det var i hvert fald ikke alle, der blev berøvet. Den for os at se hjerteløse måde at begrave de døde på skyldtes som nævnt religiøse årsager i en tid, hvor det virkelig var en kristelig forsyndelse at jorde en hedning på den hellige kirkegård. Det er klart, at befolkningen gennemgående har haft medlidenhed med de arme døde; mændene langs kysten har med gru tænkt på, hvad der

ville ske dem, hvis de selv som døde engang drev op på en fremmed strand og fik samme behandling. En beretning (optegnet 1915) fortæller, at danske fiskere undertiden selv kastede jord på de lig, de begravede i havstokken, og at præsten stiltiende godkendte dette. - De unge piger smykkede tit gravene med blomster, f.eks. til St. Hans, i hvert fald i en senere, mildere tid.

De utallige strandvaskersagn, der til hovedtema har de ulykkeliges »salighedsproblem«, er et ganske stærkt vidnesbyrd om, at alle langs kysten, ja formodentlig i hele samfundet, var klar over, at det var umenneskeligt at behandle de døde sådan. Spørgsmålet er da, om det hele er en slags »litterær« fiktion uden bund i virkeligheden, eller om det har en årsag.

Vi har en del historiske vidnesbyrd om, hvordan man tidligere så på problemet. Herodot fortæller (ca. år 400 f.v.t.), at hvis man i Ægypten fandt en død, der var bidt af en krokodille eller druknet ved Nilens magt, skulle man balsamere ham og under præsternes medvirken begrave ham i en hellig grav. - I Eddaen nævnes, at man skal behandle et lig ordentligt, hvad enten personen er død af sygdom eller tilsøs; man skal vaske liget, kæmme håret, lukke dets øjne og mund, begrave det og ønske det at sove saligt (sen hedensk tid). Fra begyndelsen af 1000-årene har vi fra nordboernes Vesterbygd på Grønland efterretning om en mand Lodin, kaldet Lig-Lodin, som drog rundt langs kysterne og bjergede, hvad han fandt af lig; han tog dem med sig for at begrave dem på kirkegården. Det var også brugt, at man for at transportere ligene de lange veje kogte kødet af dem og kun tog skeletterne med. Arkæologerne har fundet grave med mange knogler, sikkert af sådanne døde, f.eks. ved Thjodhildes kirke på Brattahlid, Grønlands ældste kirke (i Østerbygden).

Den middelalderlige islandske lov Grágás siger: »Dersom hav eller ferskvand kaster menneskers lig op på land, skal ejeren af stedet føre disse lig til kirke. Dersom gods driver op på land med ligene, skal man tage deraf, hvad der behøves (til begravelse-

sen); er der mere, skal stedets ejer beholde det, medmindre det ved dom bliver ham frakendt«.

I 1200-årene og senere opstod der i Frankrig flere broderskaber af søens folk, som påtog sig at søge efter strandvaskere og begrave dem. På øen Femern var der i 1451 et Hellig Legemsbroderskab (senere skipperlavet Segler-Compagnie), som begravede ilanddrevne og lod læse messer for deres sjæle. Havde de døde penge på sig, blev disse brugt til formålet. Senere kom der flere andre gilder til på Femern med samme opgave. I Helsingør fandtes der omkring 1500 et St. Gertruds broderskab og gilde, som 1514 fik tilladelse til at bruge penge og værdisager fundet på strandvaskere mellem Hornbæk og Nivå til bekostning af begravelse og afholdelse af messer og vigilier (natlige gudstjenester) for deres sjæle. Tidligere havde de fundne værddier tilhørt kongen. Lignende broderskaber kendtes fra andre byer.

Christian II's forordning om vrug 1521 bestemte, at en trediedel af værdien af vraggoods skulle bruges til begravelse af de skibbrudne og til at synge messer for deres sjæle i nærmeste kirke. Det har altså på ingen måde været skik overalt at behandle de døde så ubarmhertigt, som sagnene vil, heller ikke i protestantisk tid, da katolikker ansås for hedninger. Præsten Niels Andersen Svansø (død 1555) fortæller i sin Danmarksbeskrivelse på vers, hvordan bønderne under strandinger langs Jyllands vestkyst forsamler sig ved stranden og vandrer langs den for at bjerge strandingsgodset. De lig, som er skyllet op, jordes i land, thi, som han siger, jyderne viser de fremmede det hensyn, at deres sjæle ikke skal ligge ubegravede. - Fra Fanø meldes, at så langt kirkebøgerne går tilbage (til 1626), kan man se, at strandlig er blevet begravet kristeligt på kirkegårdene. På kirke loftet i Sønderho stod altid en sort kiste parat til brug i »den ukendte sømands grav«. - Danmark-Norges kirkeritual af 1685 siger udtrykkeligt, at de, som ikke er af den rette tro og rene bekendelse (specielt vel katolikker), må begraves på kirkegården

blandt andre døde kristne, dog uden at præsten holder tale over dem og kaster jord på dem. Det samme gjaldt også henrettede forbrydere, selvmordere og dræbte duellanter. Her er ikke direkte tale om strandvaskere, som dog vel må være indbefattet; de kunne jordes i indviet jord, men uden de rette ceremonier. Først i 1816 blev det forøvrigt tilladt danske lutherske præster at kaste jord på lig af katolikker. - Under Frederik IV udsendtes en forordning om, at strandvaskere skulle begraves i en simpel kiste af uhøvlede fyrrebrædder. Frederik VI's forordning af 1810 gentog tilladelsen til at begrave strandvaskere på kirkegården. Der var pligt til at anmelde de begravede til øvrigheden, og dette har tit voldt besvær, så det er nok sandsynligt, at en del derfor er gravet ned i stranden i stilhed og uden videre vrøvl, men man kan tydeligt se, at det altid har været en forudsætning i lovene, at de døde skulle begraves på kirkegården. Samme indstilling havde man i andre lande. I Sverige bestemte en kgl. forordning 1710, at strandvaskere i pesttiden skulle begraves højt oppe over stranden, og at man skulle sætte en større sten ved hovedenden og en mindre ved fodenden. Det er sikkert af hygiejniske og ikke af religiøse grunde, at man ikke gjorde større ceremoniel ud af det. I tyske søretter var det forbudt at »spolere« ligene og begrave dem i sandet; de skulle, som det siges 1719, ærligt begraves på kirkegården. I England bestemte en parlamentsforordning 1810, at det skulle være forbudt at nægte ilanddrevne lig en kristen begravelse. De skulle på sognets bekostning begraves på kirkegården.

Tilfældigt berettes, at engang ca. 1900 fik Kerteminde Skipper Ligbærer Laug (stiftet 1737) bud om, at der var drevet et lig af en ukendt sømand i land ved Stubberup (Hindsholm). Lavet hentede ham og begravede ham på Kerteminde kirkegård efter dets traditionelle ceremonier, med bedemand, faner, ligfølge osv.

Resultatet af vore undersøgelser må blive, at de mange strandvaskersagn i ind- og udland gennemgående giver et helt

fortegnet billede af virkeligheden, uden at det helt kan afvises, at der af og til er forekommet udplyndring og måske også drab af inddrevne halvdøde søfolk, - selv om det ikke kan bevises. Det er også forståeligt, at folk dels af bekvemmelighedshensyn og dels af religiøse årsager som oftest ikke har villet eller turdet begrave ligene på kirkegårdene, højst sandsynligt fordi de - og måske også deres præster - ikke har haft kendskab til de i virkeligheden meget humane love. At så godt som alle har haft medlidenhed med de arme døde, er sikkert nok.

Sagnene interesserer sig mere for det spændende og grufulde end for den nøgterne sandhed. De er ikke historiske beretninger, men ren underholdning. De følger bestemte mønstre og udgør faste fortælle-typer, som trods utallige varianter holder sig ret konstante. Man kan godt sige, at der er tale om en slags »mundtlig litteratur«, som går ud på at fortælle en god historie, helst med lidt gys i, - den mundtlige traditions noveller. For os er det mest interessant, at folk gennemgående synes at have troet på det, de fortalte, selv om det var nok så usandsynligt. De ret få typer af strandvaskersagn har været særdeles populært fortællestof. Deres udbredelse i ind- og udland vidner om, at de må have en betydelig alder.

Sømand begravet på fremmed kirkegård

Hvis et skib lå i havn eller på red i det fremmede, og nogen døde, måske af sygdom - i Sydamerika og Vestindien ofte af gul feber -, blev han begravet på en kirkegård i land. Ved Perlefloden i Whampoa neden for Kanton i Kina, hvor kinafarerne lå i længere tid, mens varerne bragtes om bord, skete der ofte dødsfald, og her havde danskerne deres specielle begravelsesø, Dane's Island, ligesom f.eks. franskmændene havde French Island. Skibspræsterne havde her indviet kristne kirkegårde. Protestantiske søfolk fra andre landes skibe blev ofte begravet på Danskerøen, mens den franske ø mest brugtes af katolikkerne. - I Zanzibar havde englænderne en »Grave Island«, hvor både

de derboende protestanter og døde søfolk blev begravet. At man ofte valgte en ø som begravelsesplads skyldtes, at man ville være sikker på, at hedninge ikke forstyrrede gravfreden.

Døde protestantiske søfolk i katolske lande, greb kaptajnen undertiden til den udvej at udgive dem for katolikker, da de ellers ikke ville blive begravet på stedets kirkegård. Begravelserne foregik selvfølgelig i al enkelhed. I reglen fulgte skibets officerer og et udvalg af den dødes kammerater efter liget. Trods alt var det dog bedre at blive begravet her end i søen. Allerbedst ville det selvfølgelig have været at blive begravet på den hjemlige kirkegård. Men dels ville der ikke være plads til at bringe de ofte mange døde hjem på skibet, dels var det i høj grad et hygiejnisk spørgsmål, og så var søfolkene som nævnt rædselsslagne ved tanken om at skulle sejle »med lig i lasten«. Det var nok kun hvalfangerne, der af princip tog deres døde med hjem til begravelse. Måske kunne de også bedre konservere dem i isen.

Mindebegravelser

For de døde, der druknede uden begravelse, kunne man sætte en mindesten hjemme i kirken eller på kirkegården. Allerede fra vikingetiden kendes en del runesten, som selv angiver at være rejst over en død, f.eks. Västra Strö (Skåne) sat af en bror over sin bror, der fandt døden nordpå på vikingetogt, og Nylarsker I, rejst af en søn over sin fader, der druknede med hele sit skibsmandskab. Krist hjælpe hans sjæl i al evighed! siger den.

Også i senere tid har man rejst »gravsten« på kirkegården over folk, som blev derude og altså ikke ligger der, f.eks. på de gamle hvalfangerøer fra Danmark og sydpå til Holland. På en sten fra Rømø (1723) over to brødre Lambertsen står, at de begge ligger »ved havsens bunde«. Sådanne sten er mere end blot mindesten; det kunne se ud til, at man netop ved at sætte stenen på kirkegården har ment, at det ville redde de to fra evig fortabelse. Sandsynligvis er den blevet opsat med religiøse cere-

monier. Vi kan her erindre den tidligere nævnte kvinde Gudveg, som blev »lagt over bord« i Grønlandshavet ca. 1300, men hvis tomme kiste med en runepind i blev fundet begravet på Herjolfsnæs kirkegård i Grønland. Hvis man ikke havde troen på, at det hjalp hende, hvor hun lå, ville man vel næppe have foretaget denne skinbegravelse.

Det er tydeligt, at man har troet eller i hvert fald håbet på ad religiøs-mystisk vej at bringe freden til dem, der uden ceremonier befandt sig i havet. Og det var der sådan set ikke noget mærkeligt i. Den katolske kirke forsøgte i almindelighed gennem sine sjælemesser og bønner at hjælpe de døde. I Frankrig fortælles om, hvordan man i middelalderen foranstaltede skinbegravelser for sådanne søfolk, med dødsritualer, en lille symbolsk kiste af træ eller voks, anbragt på et bord mellem tændte vokslys, med vigilier om natten og fejring af en dødsmesse. - 1401 stiftedes i Lübeck et »evigt broderskab og gilde« til trøst og hjælp for døde og levende, som søger deres næring på søen. Da mange, siges det, dør på havet og kastes over bord uden at have haft lejlighed til at skrifte og angre deres synder, lader broderskabet holde en evig messe ved St. Nikolajs alter, for at han hos Gud skal bede for søfolkens sjæl. - I Brügge besluttede tyske hansekøbmænd i 1485 hver søndag at holde vigilie og sjælemesser for de druknede skippere, skibmænd og bådsmand (dvs. søfolk). - Protestanterne afviste principielt sjælemesser, men på de nordfrisisk hvalfangerøer bad præsten, hedder det fra 1700-årene, fire uger fra prædikestolen om, at liget af en druknet sømand måtte blive fundet, og skete dette ikke, holdtes der en begravelseshøjtidelighed. Følget samledes i sørgehuset og gik i procession til kirken, hvor præsten holdt en ligprædiken, som om den døde havde været til stede. Som man ser, drejede det sig ikke om en gængs mindehøjtidelighed. Man troede fuldt og fast på, at man derved kom i kontakt med den dodes sjæl og hjalp den.

Også til søs forekom en lignende mindeceremoni af og til. I

Som naturligt er, beskæftigede sømandens tanker sig ofte med døden, som jo altid var nær. Intet under, at et af de populære internationale tatoveringsmønstre var »Sømandens grav«. Den knækkede mast er symbolet for skibets forlis, redningskransen for den truende druknedød, ankret for det kristne håb og korset for kristentroen. Sømanden var egentlig ikke bange for at dø, men han tænkte ofte med bekymring på sine kære derhjemme, som ville savne ham. - Mønster fra ca. 1920-30 i en af tatovør Niels Fischers mønsterbøger på Handels- og Søfartsmuseet. *One of the most popular tattoo patterns was »the sailor's watery grave«, with symbols of shipwreck and death, - but also of Christian hope. Pattern from a Copenhagen tattooist about 1920-30.*

1894 faldt kaptajnens søn på fuldskib »Tercera« af Fanø over bord, da de i orkan var ud for Kap Horn, og kunne ikke reddes. Først nogle dage senere, da Hornet var passeret, og de lå stille, holdt kaptajnen en begravelseshøjtidelighed for sin søn, mens flaget var på halv, og mandskabet stod bevæget og med blottede hoveder. Sådanne ceremonier med salme, bøn og tale, men selvfølgelig uden jordpåkastelse, kendes der enkelte eksempler på. Normalt fandt de ikke sted.

Det er også kendt, at man på kirkegården har anlagt tomme grave for de døde. De kom måske engang og tog dem i besiddelse.

Begravelse på kirkegården derhjemme

Heldige var de søfolk, som kom levende hjem fra farefulde rejser, og som efter et langt liv kunne »sluge ankeret« og lægge op til en fredfyldt alderdom og en rolig død i hjemmet. Man sagde altid: Det er en lykkelig sømand, som bliver begravet på kirkegården! og de efterladte var taknemlige for at have et sted, hvortil de kunne knytte deres sorg, en grav som de med kærlighed kunne passe og pleje med den trøst, som religionen og traditionen kunne give: alt var vel, livet var gået, som det burde, evigheden forestod.

Her er ikke grund til at gå nærmere ind på begravelsesceremonier og -ritualer, som er fælles for »landkrabber« og »skildpadder«. Drejede det sig om en menig sømand, var der i reglen ikke meget maritimt præg over begravelsen, med mindre han var medlem af en sømandsorganisation. Skipperne gjorde mere stads ud af det, ikke mindst i de søfartsbyer, hvor der var et skipperlav fra gammel tid. Her førtes den dodes kiste til kirkegården i lavets pompøse ligvogn, hvis den da ikke, som det endnu er skik i Kerteminde Skipper Ligbærer Laug, blev båret på skuldrene. Lavsbrødrene fulgte efter kisten, måske i sorte

kapper og med sørgeflor; der var en bedemand i spidsen, der medførtes lavsfane og dannebrog på halv stang, og der var ofte sørgemusik. Tit var skipperens eget dannebrog svøbt om ki-
sten, hvis man ikke benyttede lavets lig- eller bårklæde, sort og med påbroderede skibsfremstillinger og dødssymboler.

Det maritime i ligbegængelsen var i oldtiden mere udtalt. Flere steder læser vi om døde fyrster, som lægges til hvile på et rigtigt skib - i reglen vel hans eget - på land. Dette er forsynet med hans våben og kostbarheder, og det antændes som et mægtigt ligbål, der formenes at bringe den dødes sjæl til sit bestemmelsessted. Undertiden brænder man ikke skibet, men der kastes en høj op over det - til glæde for senere tiders arkæologer. De mange gravanlæg fra vikingetiden i form af skibssætninger er også vidnesbyrd om den dødes forbindelse med søen og til-
lige om troen på dødeskibet, der bortfører den døde. Skibssætningerne kan tit være meget store: i Jelling er der rester af en der har været 150 m lang, og de store sten, der er opsat, er synlige tegn på, hvor stor betydning søfarten og dens traditioner har haft.

Senerehen har søfarere måttet nøjes med mindre pomp. Langs kysterne i Europa, ikke mindst i de gamle hvalfangereg-
ne, findes hundredvis, måske tusindvis af pragtfulde kommandørgravsten fra 1600-1800-årene, ofte med relieffer af skibe og skippere og med lange, fromme, maritime indskrifter og den afdødes data. En af de mest karakteristiske gravindskrifter fra nyere tid er sat på skipper Christen Hansen (1798-1873) og hans kones gravsten på Marstal kirkegård:

Her hviler Christen Hansen/ til ankers med sin kone;
han letter ikke før/ han kommer for Guds trone.

Naivt og dog prægnant er her sagt, hvad der er at sige om den ting. Så mangan sømand ligger sikkert og godt på kirkegården. Hvis han kunne høre, ville han kunne opfatte verdenshavens brusen i de vestindiske konkylier, som endnu mange steder kan ses omkranse sømandsgrave.

Asken strøs i havet

I vore dage er det gået stærkt retur både med religiøs tro og folkelig-maritim overtro. Meget af det, der her er fremstillet som urokkelig sandhed for de søfarende, er nu kun sælsomme minder fra en fjern sejlskibstid. Når man i vore dage opsætter tavler for omkomne søfolk, laver mindesteder med ankre og navneindskrifter for de i krigen omkomne søfolk, oprejser monumenter til minde om store drukneulykker ved forlis - ja så er disse det, som de udgiver sig for, nemlig æresbetonede minder uden nogen som helst religiøs-magisk bagtanke. Og når en kaptajn bestemmer, at hans lig skal brændes og asken strøs i havet nord for Skagen, så er det noget, som ville forfærde de gamle søfolk og formodentlig fylde dem med en navnløs gru. For dem stod legeme og sjæl i et langt tættere forhold, end denne tanke giver udtryk for. Askestrøningen er hverken ukendt i Skandinavien, England eller USA og træffes også andre steder. I Tyskland kan man f.eks. se annoncer fra begravelsesfirmaer, som har specialiseret sig i »urnebegravelser«, hvor asken efter ønske kan blive udstrøet i Nord- eller Østersøen »efter traditionel sømandsbrug«.

Traditionelt kan det dog på ingen måde være, - det er i bund og grund en nutidsforeteelse. I Danmark kræves der forøvrigt en speciel tilladelse til at benytte denne ceremoni.

Sømandens og for den sags skyld de fleste andre menneskers mere eller mindre upræcise, for ikke at sige tågede tanker om liv og død, helvede og paradys, gengangeri og gravens ro, opvækkelse af de døde og dommedag, fortabelse og frelse har nu hos mange fået et skær af rædsels- eller måske snarere raritetskabinet. Her har vi forsøgt at skildre dem set fra sømandens horisont og bygget af tusinder af brudstykker fra alle tider og lande. At mange af fortidens anskuelser stadig lever i vide kredse, ser vi af beretningen om olieplatformen »Alexander L. Kiel-land«s kæntring.

Denne artikel tilegner jeg overlæge (psykiatri) Eivind Haga, Stavanger, som gav mig tilskyndelsen til undersøgelsen.

Artiklen er opbygget på grundlag af mellem 6 og 7000 kildesteder, hentet fra min ekscerptsamling »Sømandsliv i sejlskibstiden«. Det er desværre umuligt her at redegøre for mine kilder.

En tak for hjælp vedrørende visse teologiske spørgsmål retter jeg til provst Knud Th. Tofte (†), Skibby, og til bibliotekar Morten Boesen, Helsingør.

The Sailor's Watery Grave

Summary

This rather sombre tale of death and burial at sea is based on the sailor's own thoughts about life and death, heaven and hell, especially in the age of the sailing ship.

That a sailor's life, particularly in the olden days, was a perilous affair is only too true. The incidence of shipwrecks was enormous and there were also numerous other causes of death such as scurvy, yellow fever and other diseases, falling onto the deck or into the sea from the rigging, being washed overboard etc.

There was an ancient belief that the sea was heathen and filled with Satan's angels in the form of mermen and mermaids, cruel monsters and serpents, man-eating sharks etc., and that these dark powers continued to demand human victims. Thus sailors would not learn to swim, because they thought that once they had fallen into the sea it was impossible to avoid their fate anyway. Neither did they dare to rescue a comrade who had fallen overboard, since he now belonged to the sea. When a sailor died of some illness in his bunk or fell to the deck and got crushed he also belonged to the powers of the sea and had to be surrendered to them immediately, or »buried« as it was called. When a captain according to tradition is still expected to go down with his sinking ship it is because he and the ship belong to these powers.

We do have a few details about burials at sea from heathen times, but we have many more from the Christian era. As long ago as the Middle Ages they took place in the same way as today with tokens of respect and Christian ritual, i.e. prayers, psalms, a funeral oration and the sprinkling of earth, before the body was cast overboard wrapped in a sail or hammock, or perhaps laid in a coffin. A weight, such as coal, a stone or a cannonball, was attached to the body to make it sink, but the weight was often not heavy enough so that the body remained on the surface and even seemed to follow the ship. In warm seas the corpses were often eaten by sharks, mackerel or other sea animals. It was unpleasant to watch, but in principle no worse than worms and lizards eating the corpses in a graveyard.

Ancient heathen ideas have mingled with the Christian concepts. It was, for example, quite common to believe in death ships which fetched the buried and carried them to the kingdom of the dead, just as one still hears tales of phantom ships, the Flying Dutchman etc. Nobody was quite sure about the location of this kingdom of the dead. Here in Denmark it was believed that it was on Læsø, the island of the sea god Ægir (Hlér) and his wife Ran. In Brittany and England certain islands were considered to be death islands. Others referred to the fortunate islands in the ocean, God knows where. Later on, probably in the 17th-18th century, English sailors, presumably rather much as a joke, »invented« one or two maritime kingdoms of death. It was said that the bottom of the sea was ruled over by Davy Jones, an old pirate (in fact Davy was another name for the devil) who put all wicked sailors into his huge »locker«, which was then padlocked. It was supposed to be a kind of hell for lazy, untrustworthy, malingering sailors. To go to Davy's locker was a euphemism for dying. The counterpart to this was Fiddler's Green, which sounds like the name of a summer restaurant. It was paradise for the good, honest, conscientious sailors, who could enjoy themselves here as in sailor towns all over the world with rum, good food, tobacco, pretty girls, music and dancing. Even the legendary great ship »The Merry Dun of Dover« (and other names), could function as heaven. It was so big that the captain had to ride a horse to get around the deck, and the ship's boys who climbed up on high came down again as old bearded sea dogs. There was an inn in every block in the rigging where the sailors not only enjoyed the same material pleasures as in Fiddler's Green, but also had the satisfaction of having their former tormentors put to work with the most menial jobs: the mates scrubbed the deck, the captains reefed the sails and the ship owners waited at table.

It is, however, to be assumed that sailors who had been brought up in the Christian faith counted on going to heaven and not to hell. The reasoning was that the Lord could not bring Himself to punish the wretched and poor sailors

who had had such a hard life and who had never hurt anybody. Heaven, which nobody had any real conception of, was supposed to be a compensation for their miserable lives. They probably also thought that when they were buried at sea they would really be allowed to lie in peace at the bottom of the ocean, just as they would in the graveyard at home, and await the Day of Judgement when the sea, as it says in the Apocalypse, would give up its dead. As is well-known the Christian religion is quite dualistic about this: it is usually assumed that the soul ascends to heaven, or sometimes to hell, immediately after death. The reason why sailors accepted the idea of being buried at sea was that they were convinced that the sea had been consecrated by the clergy in the Christian era just as the graveyard had been. In Catholic sea-faring areas the priests still walk in a procession to the coast every Spring to bless and consecrate the ships, the fishing boats, the sailors and fishermen, and even the sea, by sprinkling them with holy water and pronouncing blessings. This act combined with the correct burial rituals was supposed to be enough to guarantee the dead much-coveted peace in their watery grave.

There were quite a few dead sailors who had not been buried with the appropriate ritual and ceremonies, e.g. people who had fallen into the sea, had been washed overboard, or who had drowned when their ship was wrecked. These poor souls led a wandering and restless existence as ghosts and spirits.

Since ancient times each ship has had its own protective spirit, just as every farm has had. This was the ship's pixie, which clearly must have been a deceased sailor from the ship. He was friendly and helpful as long as he was treated well. On Dutch and German ships he was called the *klabauterman* (banshee); he went around with his little caulking mallet knocking on the hull and keeping the ship in order. In recent times the *klabauterman* has become a horrible skeleton dressed in a black sou'wester and oilskins. He comes on board when the ship is about to be wrecked. Most of the drowned sailors who have not found peace in their graves come back to haunt their ships. They can tease and torment their former comrades, but they can also help them with their work as well as warn them about collision, running aground and other dangers. Sailors were afraid of them and tried to get rid of them if at all possible.

There is a particularly widespread but thoroughly un-Christian belief that some sailors as a punishment for some offence or other are reborn as a sea animal, i.e. reincarnated. They may be birds: albatrosses, fulmars, seagulls; or other animals: dolphins, seals or turtles. It is obvious that one must not kill or eat these animals as they might well be people one was acquainted with.

The bodies of drowned sailors often get washed ashore along the main shipping routes and on coasts which attract wrecks. In Denmark they are called beach washers or dead men. There are countless legends from days of old

telling how they were mistreated by the people living near the beach, who sometimes chopped off their fingers to take their rings, stole their boots, scarves, money etc., and threw them down on to the beach instead of giving them a Christian burial. Local people were also afraid that the dead might be Catholics, or heathens such as Turks or Russians. Thus it was quite common for sailors to get tattooed with a crucifix in order to show that they were Christians. There are a large number of »dead men's hills« along the west coast of Jutland, where it was considered dangerous to roam at night in case the dead returned and claimed their stolen limbs and valuables back. They were said to jump up on the backs of the guilty ones and frighten them into handing over the stolen objects. Their greatest wish, however, was to be buried in the consecrated ground of the churchyard, where they could lie in peace to rest until the Day of Judgement.

Upon closer examination, however, it turns out that these legends for the most part are belied by the legislation of the time. Most beach washers were in actual fact buried in the churchyard. Up through the ages the laws have stipulated that the dead must have a decent burial. From Catholic Denmark and other countries we hear how some people, out of love for their fellow man, formed brotherhoods to patrol the beaches and bring the dead to rest in a Christian manner.

The very best thing for a sailor was of course to come home after his perilous voyages, put something aside for a peaceful old age, and eventually be buried with due ceremony in his own churchyard. Then the bereaved family had a place to assemble and mourn him. Afterwards a beautiful gravestone with maritime symbols was placed over the grave and everything was as it should be.

Memorial services were often held for the ones who never returned, services which were believed to have a long-distance beneficial effect on their soul, just like requiems and prayers in the Catholic Church. Empty memorial graves stood in many places waiting for the dead.

In our day it is becoming more and more the fashion to be cremated and then have the ashes strewn into the sea. This romantic idea would have appalled the sailors of old, for whom soul and body were quite closely linked.

Burial at sea is now an extremely uncommon event, indeed it is even forbidden entirely on Italian ships for example. But even if much superstition has vanished death is still life's great problem.